

ЯК РФ ПРАГНЕ ВИРІШИТИ УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ

Окремі ознаки геноциду РФ
у зв'язку із збройною агресією проти України

Валерій Новиков – загальна координація, голова Луганського обласного правозахисного центру «Альтернатива»

Олена Захарова – головна аналітикиня, авторка тексту публікації

Зера Козлиєва – експертка та радниця проєкту з питань міжнародного гуманітарного права

Володимир Гришко – експерт та радник проєкту з питань міжнародного гуманітарного права

Вільфрід Ільге – радник проєкту, історик Східної Європи та України, асоційований науковий співробітник Німецької ради з міжнародних відносин (DGAP), Берлін

Команда Луганського обласного правозахисного центру «Альтернатива» – участь у зборі даних та моніторингу ситуації на тимчасово окупованих територіях України

Дизайн та верстка - Панасюк Анна

Ця публікація підготовлена у співпраці з *Genocide Watch*
за підтримки *CANADA-UKRAINE FOUNDATION*

Зміст

ВСТУП	5
МЕТА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ «ГЕНОЦИД»	8
ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ ТЕРМІНУ «ГЕНОЦИД»	11
Юридичне трактування геноциду	11
<i>Необхідність встановлення наміру геноциду</i>	12
<i>Групи, щодо яких може вчинятися геноцид</i>	12
<i>Форми геноциду</i>	13
Історичний вимір трактування геноциду	13
ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ КОНВЕНЦІЇ ДО НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАКОНОДАВСТВ	17
Відповідальність за злочин геноциду в законодавстві України	17
Відповідальність за злочин геноциду в законодавстві європейських країн	18
ГЕНОЦИДАЛЬНА ПОЛІТИКА СРСР ПРОТИ УКРАЇНИ	21
ПОЛІТИЧНЕ ВИЗНАННЯ АКТУ ГЕНОЦИДУ РФ В УКРАЇНІ	24
Значення політичних заяв	24
Постанова Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»	25
Іноземні країни, що визнали акт геноциду РФ в Україні	26
ПОЗОВ УКРАЇНИ ДО МІЖНАРОДНОГО СУДУ ООН ЩОДО ПОРУШЕННЯ РФ КОНВЕНЦІЇ ПРО ГЕНОЦИД	28
ДІЯННЯ РФ, ЯКІ МАЮТЬ ОЗНАКИ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ ЩОДО УКРАЇНЦІВ	31

Вчинення діянь проти Українського народу / Української нації як захищеної групи	32
Докази щодо наміру РФ знищити Українського народу / Української нації	35
Форми геноциду Українського народу / Української нації	37
<i>Вбивство членів групи</i>	37
<i>Нанесення тяжких тілесних ушкоджень або таких, що призводять до психічного розладу, членам такої групи</i>	42
<i>Створення членам групи умов, які розраховані на повне чи часткове її знищення</i>	45
<i>Дії на унеможливлення народження дітей в середовищі групи</i>	53
<i>Примусове переміщення дітей від однієї групи до іншої</i>	53

АНАЛІТИЧНІ ВИСНОВКИ **56**

РЕКОМЕНДАЦІЇ **58**

Вступ

Публікація **«Як РФ прагне вирішити українське питання. Окремі ознаки геноциду РФ у зв'язку із збройною агресією проти України»** є аналітичною публікацією Луганського обласного правозахисного центру «Альтернатива» (далі – ЛОПЦ «Альтернатива»), присвяченою аналізу дій Російської Федерації (далі – РФ) на тимчасово окупованих територіях України (далі – ТОТ) та у зв'язку із збройною агресією РФ проти України.

Попередні публікації ЛОПЦ «Альтернатива» висвітлювали різні аспекти життя людей на ТОТ та фіксували системні порушення прав цивільного населення, що повторюються в різних регіонах і охоплюють ключові сфери життєдіяльності. У них, зокрема, йшлося про доступ місцевих мешканців ТОТ до їжі, води, медичних послуг, освіти, житла, а також про злочини фільтрації, незаконних затримань та депортації українських громадян з ТОТ, злочини русифікації, викорінення української ідентичності, цілеспрямовані практики асиміляції населення, а також особливості російської пропаганди та створення цифрового гетто на ТОТ.

Назва даної публікації апелює до політики уряду Третього Рейху по відношенню до євреїв, що коротко називалася «Остаточне розв'язання єврейського питання» (нім. Endlösung der Judenfrage). Під евфемізмом «остаточне розв'язання» розумілося «очищення Європи від євреїв» шляхом масового знищення єврейського населення. Таким чином, в публікації проводяться аналогії з тим, як фашистська Німеччина намагалася винищити євреїв шляхом геноциду, так і РФ намагається винищити українців та Український народ хоча і трохи іншими методами, але з націленістю на той самий результат.

Дана публікація націлена на широку аудиторію – на усіх, хто моніторить, документує, вивчає та досліджує злочини РФ, вчинені у зв'язку із збройною агресією проти України. Вона також може бути цікавою українським та міжнародним експертам, які займаються питаннями окупованих РФ територій та життя в Україні під час збройної російської агресії. Аналітичний огляд буде корисний експертам та правозахисникам, які моніторять, документують та систематизують злочини РФ в Україні, керівникам та представникам державних установ, юристам та правовикам, які захищають права українців у міжнародних судах, особам, які займаються питанням стягнення репарацій з РФ за заподіяну шкоду, та представникам громадянського суспільства, які адвокатують позицію України на міжнародних майданчиках у світі.

Публікація складається з двох частин: теоретичної та практичної. У першій, теоретичній, частині подається опис міжнародно-правового визначення поняття геноциду та аналіз документів, які регулюють визнання та покарання за геноцид у міжнародному праві. Крім того, тут досліджується різниця між розумінням та використанням терміну «геноцид» у політичній та юридичній площині, а також розвиток тлумачення терміну «геноцид» в історичній ретроспективі. У розділах цієї частини аналізуються також особливі ознаки злочину геноциду: наявність наміру, захищених груп, щодо яких може бути здійснений злочин геноциду, та форм такого злочину. Окремо аналізуються особливості імплементації норм Конвенції про геноцид 1948 року в національне законодавство України та інших європейських країн.

У другій, практичній, частині розглядаються конкретні діяння РФ у контексті збройної агресії проти України, які мають ознаки геноциду проти Українського народу (вбивство, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, створення членам групи умов для знищення, примусове переміщення дітей до іншої групи тощо). Окреме місце у цій частині займає оцінка Голодомору та знищення української інтелігенції в Радянському Союзі у 30-х роках XX століття з точки зору наявності в них ознак геноциду на основі розширеної концепції геноциду Рафала Лемкіна (автора терміну «геноцид» та співавтора Конвенції щодо запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року).

Звернення до історичних подій XX століття, що сталися до прийняття Конвенції щодо запобігання злочину геноциду та покарання за нього, дозволяє продемонструвати тяглість злочинів, що нині вчиняються РФ, а раніше вчинялися її попередником Радянським Союзом щодо українців та Українського народу. Такий підхід дає ширшу перспективу та розглядає сучасні дії РФ не ізольовано, а в ширшому історичному контексті практик, спрямованих на знищення української національної спільноти. Таким чином, сукупність зафіксованих дій РФ аналізується з точки зору їх повторюваності, масштабності та узгодженості, що має ключове значення для оцінки можливих ознак геноцидальної політики РФ.

Мета та методологія дослідження

Метою дослідження є аналітична оцінка сукупності та повторюваності дій, вчинених Російською Федерацією у зв'язку зі збройною агресією проти України, щодо наявності в них ознак, які можуть відповідати визначенню злочину геноциду.

Дана публікація не є правовим чи процесуальним документом, юридичне визнання подій в Україні геноцидом належить до компетенції судових інституцій. Водночас вона має на меті аналітичне осмислення зафіксованих фактів та ініціювання подальшої фахової дискусії щодо їхньої правової кваліфікації.

Для підготовки документа було використано метод кабінетного дослідження. Матеріали теоретичної частини дослідження ґрунтуються на вивченні міжнародно-правової та нормативної бази України, а також на попередніх академічних дослідженнях та експертних аналітичних публікаціях з питання злочину геноциду.

Матеріали практичної частини дослідження спираються на моніторинги та звіти за результатами документування злочинів РФ, вчинених у зв'язку зі збройною агресією проти України, які були підготовлені українськими та міжнародними правозахисниками та дослідниками. Також у цій частині були використані попередні аналітичні публікації Луганського обласного правозахисного центру «Альтернатива» щодо життя людей на тимчасово окупованих територіях України, які, в свою чергу, спиралися на матеріали 47-ми випусків дайджесту «Життя в окупації», підготовлені експертами організації в період з березня 2022 року по вересень 2025 року.

Міжнародно-правове визначення терміну «геноцид»

Термін «геноцид» походить від поєднання давньогрецького слова «генос», що означає расу, плем'я, і латинського слова «цид», що означає вбивати, а сам термін вперше ввів польський юрист єврейського походження Рафал Лемкін у 1930-х роках для опису цілеспрямованого знищення групи людей¹.

Вперше на міжнародному рівні термін «геноцид» був вжитий у Резолюції ГА ООН **96 (I). Злочин геноциду** від 11 грудня 1946 року². У цьому документі геноцид був визнаний міжнародним злочином та констатувалося, що покарання за нього є питанням міжнародного значення.

У наступній Резолюції ГА ООН **180 (II). Проект конвенції про геноцид** від 21 листопада 1947 року³ вказувалося, що «геноцид є міжнародним злочином, який тягне за собою національну та міжнародну відповідальність окремих осіб і держав». Ця Резолюція також пропонувала розробити окрему конвенцію про боротьбу із злочином геноциду.

Така конвенція була розроблена та затверджена Резолюцією ГА ООН **260 (III). Запо-**

1 Геноцид, Вікіпедія, <https://surl.li/wygxqr>

2 96 (I). THE CRIME OF GENOCIDE, Department for General Assembly and Conference Management UNDOCS, 11.12.1946, [https://docs.un.org/en/A/RES/96\(I\)](https://docs.un.org/en/A/RES/96(I))

3 180 (II). Draft convention on genocide. Department for General Assembly and Conference Management UNDOCS, 21.11.1947, [https://docs.un.org/en/A/RES/180\(II\)](https://docs.un.org/en/A/RES/180(II))

бігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року⁴. Конвенція набрала чинності 12 січня 1951 року.

Дана Конвенція надає міжнародно-правове визначення поняттю «геноцид». Відповідно до ст. 2 Конвенції, під геноцидом розуміється будь-яке з наступних діянь, вчинене з наміром знищити (повністю або частково) національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку:

- ➔ вбивство членів такої групи;
- ➔ заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи;
- ➔ умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих призвести до її повного або часткового фізичного знищення;
- ➔ впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі;
- ➔ примусове переміщення дітей такої групи до іншої групи.

Отже, геноцид, як порушення міжнародного права з боку держави, передбачає три ключові невід'ємні складові:

- ➔ здійснення будь-якого з діянь, передбачених статтею II;
- ➔ здійснення їх проти захищеної групи (національної, етнічної, расової чи релігійної);
- ➔ здійснення з метою знищити таку групу цілком або частково.

Будь-яке з діянь, зазначених в статті II, може кваліфікуватися як геноцид, **лише якщо**

⁴ 260 (III). Prevention and punishment of the crime of genocide, Department for General Assembly and Conference Management UNDOCS, 09.12.1948, [https://docs.un.org/en/A/RES/260\(III\)](https://docs.un.org/en/A/RES/260(III)). Офіційний переклад українською мовою: Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, Верховна Рада України, Законодавство України, <https://surl.lu/nceccav>.

воно спрямоване проти захищеної групи з метою знищити її цілком чи частково⁵.

Правовою основою для притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності осіб за найтяжчі злочини, у тому числі злочини геноциду, став **Римський Статут Міжнародного кримінального суду** (1998)⁶. Римський Статут створив Міжнародний кримінальний суд, головною метою якого є здійснювати правосуддя у справах про найсерйозніші злочини, які викликають занепокоєння у світового співтовариства та не мають терміну давності:

- ➔ злочин геноциду;
- ➔ злочини проти людяності;
- ➔ воєнні злочини;
- ➔ злочин агресії.

Запобігання злочину геноциду проти цивільних осіб у збройних конфліктах також присвячена **Резолюція РБ ООН №1674**, ухвалена 28 квітня 2006 року⁷. Резолюція встановлює, що кожна окрема держава несе відповідальність за захист свого населення від геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток та злочинів проти людяності. Таким чином, ця Резолюція нагадує про відповідальність держав за злочини у мирний час та під час внутрішніх конфліктів і не стосується злочинів під час війни-агресії.

5 Що таке злочин геноциду, як його довести і чи є ознаки геноциду українців, Zmina, 28.06.2022, <https://surl.lu/ybiqwq>

6 РИМСЬКИЙ СТАТУТ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ, Верховна Рада України, Законодавство України, 25.10.2025, <https://surl.li/ruabnd>

7 Resolution 1674 (2006), adopted by the Security Council at its 5430th meeting, on 28 April 2006? Department for General Assembly and Conference Management UNDOCS, 28.04.2006, [https://docs.un.org/en/S/RES/1674\(2006\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1674(2006))

Особливості тлумачення терміну «ГЕНОЦИД»

У повсякденному контексті геноцид передусім асоціюється з «історичним злом» – передусім Голокостом, а тому позначає найгірше, що люди можуть заподіяти один одному. І хоча в міжнародному праві немає офіційної ієрархії злочинів, але геноцид часто виділяють окремо, називаючи «злочином злочинів». Через такий його «особливий» статус неюридична спільнота часто зловживає терміном, а юридична, навпаки, уникає його використання.

У політичному вимірі часто відбувається посилення на геноцид з метою підкреслити, що ті, хто вчиняє такі злочини, є втіленням абсолютного зла. Тому геноцид з однієї сторони викликає безмежне співчуття, а з іншої виправдовує надзвичайні заходи боротьби з ним⁸.

Юридичне трактування геноциду

У юридичному розумінні геноцид є видом насильства, яке потребує доведення низки компонентів: наміру, злочину щодо захищених груп та використаних методів.

⁸ Скотт Штрос, ГЕНОЦИД В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ДИСКУСІЇ? JUSTICE INFO, 13.05.2025, <https://surl.li/rgaxix>

Необхідність встановлення наміру геноциду

Особливістю злочину геноциду є те, що він вимагає встановлення «наміру» знищити захищені групи повністю або частково – і це є найважчим для доведення. Саме спеціальний намір (*dolus specialis*) робить злочин геноциду таким особливим⁹.

У міжнародно-правовій практиці під час розгляду справ щодо геноциду намір прослідковують шляхом аналізу способу висловлювань та дій його авторів. На практиці, це означає аналіз офіційних заяв, політик та діянь, передбачених статтею II Конвенції, в їх сукупності – чи були вони системними й послідовними та чи були спрямовані на знищення певної групи чи її частини.

Геноцид не може бути спонтанним, імпровізованим, тому намір повинен прослідковуватися із сукупності заяв та конкретних діянь, що формують план чи політику. Водночас кількість жертв не є критерієм¹⁰.

Групи, щодо яких може вчинятися геноцид

Важливо, що жертви геноциду були обрані не випадково, а цілеспрямовано – через їхню належність до однієї із захищених груп. Це означає, що ціллю знищення має бути група, як така, а не її члени чи окремі особи.

Геноцид також може бути скоєний лише проти частини групи, якщо цю частину можна окреслити, вона є «суттєвою»¹¹ та достатньо значною, щоб таке знищення вплинуло на групу в цілому.

Важливо також, на яку саме частину групи були спрямовані дії, що підпадають під

9 Скотт Штрос, ГЕНОЦИД В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ДИСКУСІЇ? JUSTICE INFO, 13.05.2025, <https://surl.li/rgaxix>

10 Що таке злочин геноциду, як його довести і чи є ознаки геноциду українців, Zmina, 28.06.2022, <https://bit.ly/48RCFc7>

11 Богдан Цюпин, Що таке геноцид згідно з конвенцією ООН? Голос Америки, 13.04.2022, <https://surl.li/xlmlzc>

злочин геноциду – намір довести легше, якщо йдеться про осіб, які уособлюють групу, є її очільниками або невід’ємними для її виживання¹².

Форми геноциду

Що стосується форм знищення однієї із захищених груп, то Конвенція обмежується лише фізичним знищенням (вбивство; нанесення тяжких тілесних або психічних ушкоджень; навмисне створення життєвих умов, які розраховані на повне або часткове знищення; дії, розраховані на унеможливлення народження дітей; примусове переміщення дітей цієї групи до іншої).

Водночас дія Конвенції не поширюється на знищення певної групи як соціальної спільноти, коли під психологічним тиском фізичного винищення представники соціальної групи вимушені змінювати своє громадянство та ідентичність.

Історичний вимір трактування геноциду

Визначення злочину геноциду, сформульоване у Конвенції щодо геноциду 1948 року, певною мірою відрізняється від розуміння цього злочину, початково запропонованого автором терміну «геноцид» Рафалом Лемкіним.

На початку 1930-х рр. Рафал Лемкін представляв Польщу на різних міжнародних конференціях. Зокрема, у доповіді¹³, яку він підготував для участі в П'ятій міжнародній конференції з уніфікації кримінального права (м. Мадрид, жовтень 1933 року), Лемкін запропонував виокремити в міжнародному праві два види злочинів – «акти варварства» і «акти вандалізму».

12 Що таке злочин геноциду, як його довести і чи є ознаки геноциду українців, Zmina, 28.06.2022, <https://bit.ly/48RCFc7>

13 Acts Constituting a General (Transnational) Danger Considered as Offences Against the Law of Nations. By Raphael Lemkin, lecturer on comparative law at the Institute of Criminology of the Free University of Poland and Deputy Prosecutor of the District Court of Warsaw, Prevent Genocide International, <https://surl.li/cqzfnr>

Тих, хто незалежно від мотивів (політичних, релігійних тощо) заподіював фізичну шкоду членам **етнічної, релігійної чи соціальної групи**, маючи на меті **передовсім завдати шкоди самій групі**, до якої належать ці особи, Лемкін запропонував вважати винними у «варварстві», а тих, хто цілеспрямовано знищував культурно-духовне надбання такої групи (твори мистецтва й культури) як унікальні прояви її генія, – у «вандалізмі». Лемкін підкреслював, що воля злочинця спрямована не стільки на заподіяння шкоди особі, скільки на **заподіяння шкоди групі**, до якої ця особа належить; ці порушення зачіпають не лише права людини, перш за все вони підривають соціальний порядок. Вже у цій своїй праці вчений наголосив на необхідності прийняття міжнародної конвенції, спрямованої на протидію вказаним діям¹⁴.

Хоча концепція «актів варварства» і «актів вандалізму» не була підтримана, вона стала першою спробою на міжнародно-правовому рівні передбачити покарання за діяння, що вчиняються **не проти окремих індивідів, а проти груп людей за певною ознакою** або ж проти **індивідів, якщо вони розглядаються як представники цих груп**. І хоча Лемкін як приклади наводив лише етнічну, релігійну та соціальну групи, він не обмежувався цими групами, а наголошував на тому, що це може бути група, виділена за будь-якою ознакою. Згодом ці положення лягли в основу запропонованої Рафалом Лемкіним концепції злочину геноциду¹⁵.

Термін «геноцид» Лемкін уперше вжив у своїй книзі «Правління держав Осі в окупованій Європі», виданій у 1944 році¹⁶. Термін «геноцид» визначався вченим як **«знищення нації або етнічної групи»** (оригінал – *destruction of a nation or of an ethnic group*). При цьому Лемкін підкреслював, що «геноцид не обов'язково означає негайне знищення нації». Він, скоріше, покликаний позначити скоординований план різних дій, спрямованих на **знищення істотних основ життя національних груп з метою знищення самих груп**. Такі геноцидальні дії можуть бути спрямовані на дезінтеграцію **«політичних і соціальних інститутів, культури, мови, національних почуттів, релігії та економічного існування національних груп»**, що, вочевидь, свідчить про широкий контекст уживаного ним терміна «національний» та

14 Андрешко А. В. Концепція злочину геноциду Рафала Лемкіна: становлення, трансформація, сучасне значення / А. В. Андрешко // Аналітично-порівняльне правознавство / редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Белов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2025. – №1. – С. 569-577, <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/323920/314027>

15 Бем М.В. Міжнародно-правові погляди Рафала Лемкіна: автореферат дисертації кандидата юридичних наук: 12.00.11. Одеса, 2014, eNUOLAIR Репозиторій (відкритий електронний архів) Національного університету «Одеська юридична академія», <https://surl.it/fxmyag>

16 Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation – Analysis of Government – Proposals for Redress. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1944. xxxviii+674 p. / ICC Legal Tools Database. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/b989dd/pdf>.

ширший перелік методів знищення. Лемкін також вважав, що геноцид має дві фази: перша – знищення національного зразка пригнобленої групи; друга – нав'язування національного зразка гнобителя.

У початковій версії Конвенції щодо запобігання злочину геноциду та покарання за нього геноцидом називали знищення не тільки релігійних та національних груп, але й соціальних та політичних. Проте в остаточній редакції Конвенції, прийнятій у грудні 1948 року, **перелік захищених Конвенцією груп** включає лише національну, етнічну, расову або релігійну групу.

Справа у тому, що Конвенцію було прийнято, щоб криміналізувати і ввести відповідальність передусім за дії Голокосту під час Другої світової війни¹⁷. І оскільки міжнародно-правове визначення поняття «геноцид» розроблялося за безпосередньої участі СРСР та західних держав, то вони подбали про те, щоб відповідні дефініції добре відповідали злочинам нацистів, але їх важче було б застосувати до їхніх власних злочинів¹⁸.

- Радянський Союз та інші країни виступали проти внесення політичних груп до числа жертв геноциду, наголошуючи, що дефініція має керуватися етимологією терміну, а саме, що винищенню можуть піддаватися тільки расові та національні групи. Інші країни стверджували, що політичні групи є транзитними та нестабільними. Деякі наполягали, що включення політичних груп до конвенції піддасть нації зовнішньому втручанню у внутрішні справи, що стане міжнародною проблемою¹⁹.

З політичних мотивів позицію Радянського Союзу підтримала низка держав (Аргентина, Іран, Південна Африка та інші), які побоювалися, що прийняття широкої концепції геноциду може бути використано проти них внутрішньою опозицією²⁰. Тому в результаті дипломатичного та політичного компромісу положення про соціальні та політичні групи були відхилені.

СРСР завжди наголошував на вузькому тлумаченні, що захищає лише **національні**

17 Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, Вікіпедія, <https://surl.li/gueghi>

18 Удар по злочинах СРСР: що змінює рішення ЄСПЛ у справі про геноцид у Литві, Європейська правда, 21.03.2019, <https://surl.li/igmdke>

19 Staub, Ervin (31 липня 1992). The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence. Cambridge, UK: Cambridge University Press. с. 8. ISBN 0-521-42214-0, <https://surl.li/kczphe>

20 Професор Стенфорду про «сталінські геноциди». Голодомор - тільки один із них, Історична правда, 16.11.2010, <https://surl.li/zzpwmwh>

групи у контексті боротьби національно-визвольних рухів проти колоніалізму, а не політичні групи від репресій всередині держави.

Крім того, в ході роботи над Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року концепція актів вандалізму, що розглядалася Лемкіним як «культурний компонент» геноциду, була відкинута через «надмірну невизначеність та непов'язаність з фізичним і біологічним знищенням групи, яке спонукало до прийняття Конвенції». Вочевидь, тогочасне неприйняття західними державами концепції «культурного геноциду» далеко не в останню чергу було пов'язане з тим, що більшість із них так чи інакше були винними у відповідній політиці щодо національних меншин і корінних народів²¹.

Таким чином, важливі з точки зору Рафала Лемкіна складові його концепції злочину геноциду не повною мірою реалізовані в нормах Конвенції, яка стала компромісом різних національних інтересів та ідеологічних підходів.

21 Андрешко А.В. Особливості відповідальності за геноцид за законодавством держав Європи. Європеїзація кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції, м. Київ, 19 грудня 2024 р., Ужгородський національний університет, <https://surl.li/uyttni>

Імплементація норм Конвенції до національних законодавств

Відповідальність за злочин геноциду в законодавстві України

Українською стороною Конвенція була підписана 16 грудня 1949 року, ратифікована Президіумом Верховної Ради СРСР 18 березня 1954 року та набрала чинності для України 13 лютого 1955 року²².

Кримінальний кодекс України від 2001 року містить статтю 442. Геноцид²³, в якій дається визначення цього злочину, що повністю відтворює визначення Конвенції щодо запобігання злочину геноциду та покарання за нього та Римського Статуту:

геноцид – це діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом:

22 Лист Міністерства закордонних справ України від 22.04.2024 № 72/14-612-54598 щодо офіційного перекладу, Верховна Рада України, Законодавство України, <https://surl.li/cffbsp>

23 Кримінальний кодекс України, Верховна Рада України, Законодавство України, 17.07.2025, <https://surl.li/mmuryu>

- ➔ позбавлення життя членів цієї групи;
- ➔ заподіяння членам групи серйозної шкоди;
- ➔ створення для групи життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове її фізичне знищення;
- ➔ впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі;
- ➔ примусового переміщення дітей з однієї групи в іншу, –

карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

Публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів – караються арештом на термін до шести місяців або позбавленням волі на термін до п'яти років.

Відповідальність за злочин геноциду

в законодавстві європейських країн

Відповідальність за злочин геноциду на сьогодні передбачена у законодавстві абсолютної більшості європейських держав. При цьому законодавці деяких країн трансформували міжнародно-правові норми, що містяться у Конвенції 1948 року та в Римському Статуті Міжнародного кримінального суду, розширивши коло груп, щодо яких може вчинятися геноцид. Найчастіше це пов'язане з різними юридичними традиціями чи історичним досвідом цих країн, а також політичною необхідністю криміналізувати, виправдати чи піднести вчинки окремих груп, що мають ключове значення для нації- та державотворення.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 90 Пенітенціарного кодексу Естонії геноцидом визнається вчинення одного з перелічених у цій статті діянь щодо «члена національної, етнічної, расової чи релігійної групи або **групи, що чинить спротив окупаційному режиму**, або іншої соціальної групи». Виокремлення у національному законодавстві Естонії цієї групи має на меті підкреслити значення спротиву комуністичному режиму СРСР в естонській сучасній історії.

У Кримінальному Кодексі Польщі йдеться не лише про національну, етнічну, расову та релігійну групу, а й про **політичну групу та групу з певним світоглядом**. У Кримінальному Кодексі **Чехії**, окрім перелічених у Конвенції 1948 року груп, згадується **класова група**. Цікаво також, що у Кримінальному Кодексі Словаччини поряд із національною та етнічною групами виокремлено **народ (націю)**.

Окрім національної, етнічної, расової та релігійної групи, у Кримінальному Кодексі Ліхтенштейну виокремлено **«групу за ознакою приналежності до церкви»** та **«групу за ознакою приналежності до держави»**, у Кримінальному Кодексі Литви і Кримінальному Кодексі Швейцарії – соціальну та політичну групи.

В кримінальному законодавстві деяких держав Європи перелік груп, щодо яких вчиняється геноцид, залишений відкритим.

Аналізуючи положення кримінального законодавства європейських держав у частині визначення груп, захищених від геноциду, варто згадати про проєкт Кодексу Італії про міжнародні злочини, розроблений урядовою комісією на чолі з професором кримінального права Флорентійського університету Франческом Палаццо та професором міжнародного права Міланського університету Фаустом Покарром²⁴. У цьому законопроєкті пропонується виокремити ще одну захищену від геноциду групу, про яку не згадувалося раніше, – мовну групу.

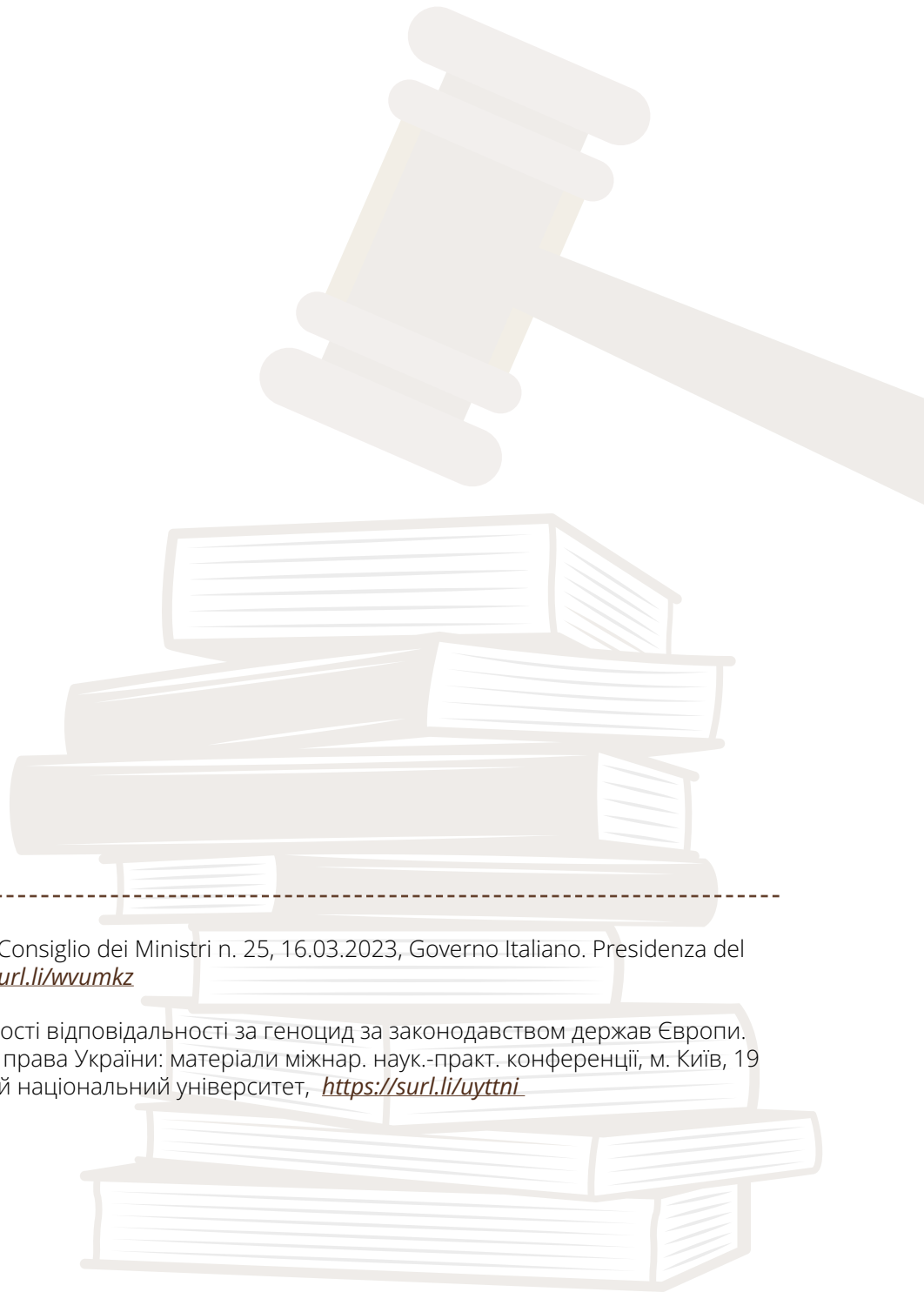
Крім того, авторами італійського законопроєкту запропоновано встановити відповідальність за культурний геноцид. За задумом розробників цього законопроєкту, об'єктивну сторону культурного геноциду утворює позбавлення членів певної групи особистої свободи, їх депортація, здійснення за ними стеження чи масового нагляду, здійснення заходів з їх примусової ідеологічної обробки чи здійснення інших подібних заходів або ж створення умов життя, здатних усунути культурні, мовні чи релігійні особливості групи, а також піддання членів певної групи зобов'язанням або заборонам, що стосуються релігійних, духовних чи культурних практик, освітньої підготовки або використання мови, здатних усунути культурні, мовні чи релігійні особливості групи. При цьому було запропоновано ввести покарання за діяння, що характеризуються наміром усунути культурні, мовні чи релігійні характеристики, які визначають групу, щоб її ідентичність була втрачена, а вона сама була асимільована в домінуючу групу²⁵.

24 CODICE DEI CRIMINI INTERNAZIONALI, 16.11.2022, Governo Italiano. Ministero della Giustizia, <https://surl.it/zklcmg>

25 Commissione Crimini internazionali. RELAZIONE, 16.11.2022, Governo Italiano. Ministero della Giustizia, <https://surl.li/nixkih>

Хоча 16 березня 2023 року даний законопроект у цілому було схвалено Радою міністрів Італії, станом на момент написання цієї публікації його ще не було прийнято, оскільки Рада Міністрів вирішила додатково вивчити питання, пов'язані зі злочинами проти людяності, з метою розробки оновленого законопроекту²⁶.

Таким чином, національне законодавство європейських країн у низці випадків більшою чи меншою мірою трансформувало та розширило норми міжнародного права щодо злочину геноциду, що містяться у Конвенції 1948 року та Римському Статуті Міжнародного кримінального суду. Передусім це стосується виокремлення деякими законодавцями інших груп людей, не зазначених у міжнародних актах, щодо яких вчиняється геноцид, а також розширення переліку дій, які утворюють об'єктивну сторону цього злочину²⁷.

26 Comunicato stampa del Consiglio dei Ministri n. 25, 16.03.2023, Governo Italiano. Presidenza del Consiglio dei Ministri, <https://surl.li/wwumkz>

27 Андрушко А.В. Особливості відповідальності за геноцид за законодавством держав Європи. Європеїзація кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції, м. Київ, 19 грудня 2024 р., Ужгородський національний університет, <https://surl.li/uyttni>

Геноцидальна політика СРСР проти України

Для аналізу поточних дій РФ, що мають ознаки геноциду проти Українського народу у контексті збройної агресії, доцільно розглядати їх у ширшій історичній перспективі – з урахуванням тяглості політики Радянського Союзу щодо України.

Радянський Союз здійснював масштабні репресивні практики щодо власних громадян і народів, які входили до його складу. Значна частина цих злочинів не підлягала кримінальному переслідуванню передусім через заборону зворотної дії кримінального закону.

Натомість, починаючи з 1940-х років українська діаспора в США та Канаді боролася за визнання геноцидом злочинів радянського режиму проти українців. Активну участь у дослідженнях та висвітленні цих злочинів як геноциду брав участь сам автор цього терміну Рафал Лемкін. У цьому напрямку працювали також мовознавець і політичний діяч періоду УНР Роман Смаль-Стоцький та голова Українського конгресового комітету Америки, викладач Джорджтаунського університету Лев Добрянський.

Радянська політика в Україні та зокрема голод початку 1930-х років уперше були публічно названі «геноцидом» ще за рік до прийняття відповідної Конвенції. Сталося це 21 листопада 1947 року на Панамериканській українській конференції, де було розроблено Меморандум конференції до Генеральної асамблеї, Економічної та соціальної ради та Комісії з прав людини ООН.

У Меморандумі однією зі складових геноциду був названий голод початку 1930-х років. Однак головним посилом заяви було те, що геноцид проти українців триває і в 1947 році, тож ООН має втрутитися, щоб його зупинити: ***«Ми також звертаємося до Генеральної Асамблеї з проханням вжити, на основі цієї доповіді, відповідних заходів, щоб припинити цю політику геноциду, яку проводять совєти, намагаю-***

чись знищити український народ як національну цілісність через його безперервну боротьбу за свободу від поганого правління та панування іноземців»²⁸.

Пізніше, у 1953 році під час вшанування двадцятої річниці Великого Голоду в Україні Рафал Лемкін виголосив для тритисячної аудиторії, що зібралася в Мангеттен-центрі у Нью-Йорку, доповідь-звернення «Радянський геноцид в Україні». У цій доповіді, яка пізніше була опублікована, вчений доводив, що злочини сталінського режиму проти української нації були геноцидом українців. При цьому він мав на увазі не лише організований радянською владою Голодомор, а й інші злочини радянського режиму. Цей документ є одним із перших прикладів системного осмислення радянської політики щодо України саме як **тривалого процесу**, а не окремого історичного епізоду.

В геноциді української нації Рафал Лемкін вбачав такі чотири складові²⁹.

ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ – «мозку нації», «щоб паралізувати решту організму». У 20-30-х рр. ХХ ст. учителі, письменники, митці, мислителі і політичні діячі були вбиті, ув'язнені або депортовані. Така сама доля спіткала чимало визначних поетів, письменників і митців – найвидатніших культурних поведирів нації. Після радянської анексії західноукраїнських земель подібне відбувалося й на тих територіях.

НАСТУП НА ЦЕРКВУ, СВЯЩЕННИКІВ І ЦЕРКОВНУ ІЄРАРХІЮ – «душу» України, який відбувався паралельно із «ударом по інтелігенції». Протягом 1926 – 1937 років було ліквідовано Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ), за декілька років все її священство та активні миряни були заарештовані, заслані до Сибіру або розстріляні НКВС. Після встановлення радянської влади в Західній Україні подібної долі зазнала Українська греко-католицька церква. Лемкін підкреслював: «Той факт, що перед ліквідацією їй запропонували приєднатися до Російського Патріархату в Москві – політичного знаряддя Кремля, – вказує на те, що єдиною метою тієї акції була русифікація».

СВІДОМЕ СТВОРЕННЯ УМОВ ГОЛОДУ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА – «хранителів традицій, фольклору і музики, національної мови та літератури, національного духу України». Організований радянською владою голод Лемкін назвав «найбрутальнішим виявом радянських звірств». Внаслідок цього злочину померли мільйони українських селян.

28 Перша спроба назвати геноцидом політику СРСР проти України, Локальна історія, 21.11.2024, <https://surl.li/rmqshn>

29 Рафаель Лемкін. Радянський геноцид в Україні. Стаття 28 мовами. Видавництво «Майстерня книги», Київ, 2009, <https://surl.li/shbeax>

ЗАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЧУЖИНЦЯМИ І ВОДНОЧАС РОЗПОРОШЕННЯ УКРАЇНЦІВ ПО ВСІЙ СХІДНІЙ ЄВРОПІ. Таким чином радянська влада планувала знищити етнічну єдність українців та перемішати нації.

Запропонований Лемкіним підхід дозволяє розглядати геноцид не як одноразовий акт, а як **комплексну політику**, що реалізується через різні інструменти та сфери суспільного життя. Таким чином, Рафал Лемкін вперше комплексно проаналізував нищення комуністичним режимом української нації в цілості, зокрема вперше розглянув нищення української інтелігенції та наступ на церкву не як окремі явища, а як невід’ємні складові частини геноцидного акту. Він розглядав радянську політику щодо України як **«чотиривістряну атаку на українську націю»**, в якій виморювання голодом українських селян було головною, але не єдиною зброєю, використаною для знищення української нації³⁰.

У листопаді 2015 року Російська Федерація внесла видання із статтею Рафала Лемкіна «Радянський геноцид в Україні» до «Федерального списку екстремістських матеріалів», що свідчить про актуальність і небажаність цього підходу для сучасної російської державної політики³¹.

30 Андрешко А.В., КОНЦЕПЦІЯ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ РАФАЛА ЛЕМКІНА: СТАНОВЛЕННЯ, ТРАНСФОРМАЦІЯ, СУЧАСНЕ ЗНАЧЕННЯ, Аналітично-порівняльне правознавство, 01.2025, <https://surl.li/elzfej>

31 Юрист, який писав про Голодомор, потрапив у російський список “екстремістів”, Zmina, 27.11.2015, <https://surl.lt/fgjill>

Політичне визнання акту геноциду РФ в Україні

Значення політичних заяв

Хоча політичні заяви держав щодо визнання злочинів РФ в Україні геноцидом не мають юридичної сили та не є правовою кваліфікацією в розумінні міжнародного права, вони можуть мати певне значення як відображення позицій держав і прояв їхнього розуміння зобов'язань за Конвенцією про запобігання злочину геноциду. У цьому сенсі такі заяви можуть розглядатися як елемент ширшого контексту державної практики, зокрема у питаннях обов'язку попередження геноциду, і потенційно враховуватися судами як допоміжний матеріал при оцінці поведінки держав.

Крім того, міжнародно-правова система багато в чому залежить від політичної волі держав. Саме завдяки наявності політичної волі були створені Трибунали для розгляду злочинів, вчинених в колишній Югославії та Руанді. Завдяки політичній волі інших держав та України відбулося напрацювання моделі створення трибуналу щодо злочину агресії РФ проти України.

Політичні заяви держав також є індикатором, що ці держави готові допомагати в документуванні та розгляді справ щодо злочину геноциду. Враховуючи складність доведення, його тривалість та високі витрати на документування та кваліфікацію, підтримка в розгляді справ щодо геноциду надзвичайно важлива.

Згадані заяви також привертають увагу до злочинів, які мають ознаки геноциду, і

створюють політичний тиск на інші держави та інституції в контексті зобов'язання попередження геноциду³².

Постанова Верховної Ради України

«Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»

14 квітня 2022 року Верховна Рада України (ВРУ) прийняла Заяву «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»³³.

Заява визнає дії, вчинені Збройними силами РФ та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії РФ проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом Українського народу. ВРУ також звертається до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, урядів та парламентів іноземних держав щодо визнання вчинення РФ геноциду Українського народу, а також злочинів проти людяності та воєнних злочинів на території України.

32 Що таке злочин геноциду, як його довести і чи є ознаки геноциду українців, Zmina, 28.06.2022, <https://bit.ly/48RCFc7>

33 ПОСТАНОВА Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» від 14 квітня 2022 року № 2188-IX, Верховна Рада України, Законодавство України, 14.04.2022, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-IX#Text>

Іноземні країни, що визнали акт геноциду РФ в Україні

21 квітня 2022 року **Парламент Естонії** прийняв заяву «Про військові злочини та геноцид Російської Федерації в Україні»³⁴. У заяві сказано, що в ході агресивної війни Росія систематично вчиняє військові злочини проти цивільного населення, які ухваляються і підтримуються чинною владою РФ³⁵.

21 квітня 2022 року також **Сейм Латвії** ухвалив рішення про визнання дій російських військ в Україні геноцидом українського народу³⁶. Сейм засудив військову агресію Росії та широкомасштабне вторгнення в Україну за підтримки й участі білоруського режиму Лукашенка. У заяві наголошується, що невиправдане вторгнення є грубим порушенням суверенітету та територіальної цілісності України, явним порушенням зобов'язань Росії за Статутом ООН і міжнародним правом. Сейм виступив за різке розширення постачання зброї в Україну та негайне припинення імпорту енергоносіїв з Росії до ЄС. Сейм закликав євроатлантичну спільноту та її партнерів терміново запровадити комплексні санкції проти Росії, щоб позбавити її армію можливості продовжувати військову агресію³⁷.

28 квітня 2022 року **Парламент Канади** визнав злочини РФ в Україні геноцидом. У постанові йдеться про те, що вбивства мирних жителів, осквернення трупів, примусовий вивіз українських дітей на територію Росії, а також тортури та зґвалтування, які вчиняють російські солдати, є геноцидом³⁸.

1 червня 2022 року **Сенат Ірландії** ухвалив резолюцію, що визначає вторгнення

34 Riigikogu võttis vastu avalduse Venemaa sõjakuritegudest ja genotsiidist Ukrainas, Riigikogu, 21.04.2022, <https://bit.ly/3XTQBh2>

35 Естонія та Латвія визнали військові злочини РФ в Україні геноцидом, Zmina, 21.04.2025, <https://bit.ly/3Mz7Xxb>

36 Saeima pieņem paziņojumu par Krievijas agresiju un kara noziegumiem Ukrainā, atzīstot to par genocīdu pret ukraiņu tautu, Latvijas Republikas Saeima, 21.04.2022, <https://bit.ly/3Mza9EW>

37 Естонія та Латвія визнали військові злочини РФ в Україні геноцидом, Zmina, 21.04.2025, <https://bit.ly/3Mz7Xxb>

38 Канада визнала злочини Російської Федерації в Україні геноцидом, Zmina, 28.04.2022, <https://bit.ly/4s1yNOM>

РФ в Україну як геноцид, до якого причетні російські військові та влада³⁹. Також у документі зазначають, що політичне керівництво РФ має понести відповідальність за міжнародні злочини, скоєні в Україні⁴⁰.

Збірка публічних заяв державних лідерів або посадових осіб, які висловлюють свої погляди на природу порушень РФ міжнародного права у зв'язку із збройною агресією проти України та інтерпретують ці порушення як «геноцид», доступна на сайті електронного журналу «Just Security» Центру права та безпеки Рейсса при юридичній школі Нью-Йоркського університету. Цей ресурс постійно оновлюється та відстежує:

- заяви, зроблені в органах ООН, таких як Рада Безпеки, Генеральна Асамблея та Рада з прав людини;
- коментарі чи заяви керівників урядів та глав держав на цю тему;
- офіційні постанови та заяви законодавчих органів⁴¹.

39 "..... the illegal invasion of Ukraine by the Russian Federation is an Act of Genocide", @SenatorMarkDaly, Twitter, 01.06.2022, <https://surl.lt/fukseu>

40 Сенат Ірландії ухвалив резолюцію, якою визнав вторгнення Росії в Україну геноцидом, Zmina, 02.06.2022, <https://surl.li/ynjppx>

41 Збірка заяв країн, які називають дії Росії в Україні «геноцидом», Just Security, 20.05.2022, <https://surl.li/smurqv>

Позов України до Міжнародного суду ООН щодо порушення РФ Конвенції про геноцид

26 лютого 2022 року Україна подала позов до Міжнародного суду ООН щодо порушення РФ Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього⁴². Також Україна відразу подала клопотання про застосування тимчасових заходів, в якому просить МС ООН наказати Росії зупинити військові операції в Україні⁴³.

Особливістю цього позову є те, що Україна не звинуватила РФ у здійсненні геноциду як такого, оскільки у перші дні широкомасштабного вторгнення переконливих доказів геноциду з боку РФ ще не було. Водночас, російські посадовці, намагаючись виправдати агресію проти України, публічно звинувачували в «геноциді» саму Україну. Неіснуючий, надуманий ними «геноцид на Донбасі» став однією з публічно оголошених причин, що мали виправдати вторгнення до України.

42 ALLEGATIONS OF GENOCIDE UNDER THE CONVENTION ON THE PREVENTION AND PUNISHMENT OF THE CRIME OF GENOCIDE (UKRAINE v. RUSSIAN FEDERATION), International Court of Justice, 26.02.2022, <https://surl.it/nrzkmj>.

43 REQUEST FOR THE INDICATION OF PROVISIONAL MEASURES SUBMITTED BY UKRAINE, International Court of Justice, 26.02.2022, <https://surl.li/grixeb>.

Тому Україна попросила Суд ООН визнати:

- що Україна не вчиняла жодного «геноциду» на Донбасі;
- що РФ зловживає Конвенцією щодо геноциду 1948 року для виправдання своїх дій.

Зокрема, Україна стверджує, що збройна агресія проти неї задля «запобігання та покарання» за штучно надуманий «геноцид» несумісна з положеннями Конвенції, спотворює обов'язок держав запобігати та карати за геноцид та суперечить меті та цілям Конвенції. При цьому РФ зловживає своєю участю у Конвенції, перетворивши її на сфабриковану підставу збройного нападу на Україну⁴⁴.

Тридцять чотири держави світу приєдналися до позову, задекларували, що вважають себе постраждалими від дій Росії, оскільки використання неправдивих звинувачень у геноциді для початку збройної агресії руйнує основи міжнародного права.

18 вересня 2023 року в Гаазі почалися слухання у цій справі. В якості захисної тактики Росія та її радники вирішили доводити Суду, що насправді звинувачення у «геноциді на Донбасі» не були причиною війни. Щоб це довести, російські дипломати вирішили оскаржити слова особисто президента РФ Володимира Путіна і міністра закордонних справ РФ Сергея Лаврова. Зокрема, представники та захисники РФ пояснювали, що політичні заяви лідерів РФ, які цитує Україна, не несуть юридичного навантаження. За їхніми твердженнями, Росія напала зовсім з іншої причини – для реалізації права на самооборону⁴⁵.

2 лютого 2024 року Міжнародний суд ООН оголосив проміжне рішення за позовом України проти Росії за Конвенцією про геноцид. Суд відмовився розглядати українські позовні вимоги щодо незаконності визнання так званих «ЛНР» та «ДНР» та початку війни на основі неправдивих звинувачень у геноциді, бо ті, на думку Суду, не

44 В Гаагу за геноцидом: що написала Україна у позові проти Росії до Суду ООН, Європейська правда, 28.02.2022, <https://surl.li/eptoqt>

45 Як Росія відмовлялася від «геноциду». Репортаж з Гааги, з процесу в Міжнародному суді, Європейська правда, 18.09.2023, <https://surl.li/bflylv>

стосуються Конвенції про геноцид⁴⁶. Тому Суд вирішив, що він не вивчатиме позов України та інших держав про те, що Росія зловживала звинуваченням у геноциді для нападу на Україну. Це означає, на цьому етапі Україна не матиме шанс отримати рішення Міжнародного суду про протиправність російського нападу.

Водночас, Суд вирішив, що продовжить розгляд позову у частині тверджень України, що вона точно не вчиняла геноциду на Донбасі⁴⁷, що безпосередньо може порушувати Конвенцію про геноцид 1948 року.

18 листопада 2024 року РФ подала контраргументи, що містять зустрічні вимоги, у справі «Україна проти РФ» щодо звинувачень у геноциді відповідно до Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього⁴⁸. 5 грудня 2025 року Міжнародний суд ООН визнав, що зустрічний позов Росії «є прийнятним як такий і є частиною поточного провадження»⁴⁹. Україна має подати відповідь на позов до 7 грудня 2026 року, а Росія матиме час до 7 грудня 2027 року відповісти на аргументи України⁵⁰.

46 Суд ООН частково став на бік України у її позові проти РФ щодо геноциду, Європейська правда, 02.02.2024, <https://surli.cc/xzuvfo>

47 Провал України у Гаазі: чому ми перестали вигравати суди з РФ та що доведеться змінити, Європейська правда, 07.02.2024, <https://surli.li/wfjffk>

48 Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation) Counter-claims made by the Russian Federation, International Court of Justice, 31.01.2025, <https://surli.li/tdpdsy>

49 Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation) The Court finds that the counter-claims submitted by the Russian Federation are admissible as such, authorizes Ukraine to submit a Reply and the Russian Federation to submit a Rejoinder, and fixes the time-limits for the filing of those pleadings, International Court of Justice, 08.12.2025, <https://surli.li/yargjv>

50 Міжнародний суд ООН прийняв зустрічний позов Росії проти України у справі про геноцид, Європейська правда, 08.12.2025, <https://surli.li/swksrh>

Діяння РФ, які мають ознаки злочину геноциду щодо українців

Для аналітичної оцінки наявності ознак злочину геноциду необхідно встановити, що відповідні дії відповідають сукупності ключових критеріїв, визначених міжнародним правом, зокрема:

- ➔ дії спрямовано проти **певної захищеної групи людей** (національної, етнічної, расової чи релігійної);
- ➔ наявність цілеспрямованого **наміру знищення** цієї захищеної групи людей повністю або частково;
- ➔ реалізація такого наміру через принаймні **одну з форм діянь**, передбачених Конвенцією про запобігання злочину геноциду та відповідними нормами міжнародного кримінального права.

У межах цієї публікації особлива увага приділяється аналізу того, яким чином зафіксовані під час моніторингу дії РФ можуть відповідати зазначеним критеріям у своїй сукупності, а не як ізольовані або поодинокі випадки.

Вчинення діянь проти Українського народу / Української нації як захищеної групи

Дії Збройних сил РФ на території України проти цивільного населення можуть розглядатися як такі, що спрямовані проти українців як окремої національної групи, захищеної від геноциду відповідно до Конвенції щодо запобігання злочину геноциду та покарання за нього.

На сьогодні юридично-правове визначення української національної групи як такої, що захищена Конвенцією та водночас піддається знищенню у контексті збройної агресії РФ, є недостатньо пропрацьованою у вітчизняній правовій теорії.

Постанова Верховної Ради України від 14 квітня 2022 року № 2188-IX «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»⁵¹ розглядає відповідні дії РФ з точки зору їх **спрямованості проти Українського народу** як національної групи. Посилаючись на Конституцію України, автори Постанови визначають захищеною від геноциду групою людей **Український народ як сукупність громадян України всіх національностей, що проживають на території України.**

Водночас, український дослідник злочинів геноциду Максим Віщик стверджує, що обмеження сутності національних груп лише формальними зв'язками з державою перетворює членство в групі на суто політичне питання, яке легко виправити простим фактом набуття, позбавлення або вилучення з громадянства. На його думку, такий підхід не враховує складних та внутрішніх соціально-культурних особливостей, що об'єднують членів інших груп разом та глибоко вкорінені в ідентичності, які не можуть виникнути чи зникнути за одну ніч. Наприклад, сам факт отримання паспорта РФ жителями ТОТ внаслідок примусової паспортизації не перетворює їх на росіян.

Для визначення національної групи Максим Віщик пропонує користатися антропологічним підходом, який визначає два способи, якими можна розглядати та визначати нації: культурним та громадянським.

51 ПОСТАНОВА Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» від 14 квітня 2022 року № 2188-IX, Верховна Рада України, Законодавство України, 14.04.2022, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-IX#Text>

Нації можуть бути етнічно або культурно центрованими (це наближає їх до поняття етнічних груп), де приналежність до нації визначається спільним відношенням до певної комбінації історичної пам'яті, географії, спорідненості, традицій, звичаїв, релігії та мови, які є успадкованими та невибраними. На противагу цьому, **громадянський підхід до визначення націй** сприймає їх як добровільні спільноти індивідів, створені в результаті консенсусної соціальної угоди, обраних членами переконань та лояльності, їхніх взаємних прав та обов'язків, а також визнання один одного членами нації. У цьому підході також присутній елемент політичної самоідентифікації і тому його ще називають договірним або консенсусним.

Кожна нація неминуче поєднує як культурні, так і консенсусні елементи. Це стосується і української нації.

З однієї сторони, українську націю визначають культурні елементи, що співвідносяться з українською етнічною приналежністю (наприклад, культура, мова, традиції), а з іншої сторони, українська нація охоплює людей різного етнічного походження (наприклад, етнічних українців, кримських татар тощо) або різних мов (наприклад, як україномовних, так і російськомовних), об'єднаних спільними цінностями незалежної державності, баченням майбутнього та минулого (наприклад, підкресленням суб'єктивної важливості певних історичних подій, таких як Українська революція 1917 – 1921 років, Голодомор, Помаранчева революція, Революція Гідності, а також російська агресія).

При цьому українське громадянство саме по собі не визначає приналежність до національної групи: громадяни України не обов'язково можуть поділяти національні почуття та прихильність до спільного проєкту. Громадяни України або навіть люди етнічного українського походження можуть підтримувати національний проєкт, бути нейтральними, байдужими або навіть вороже налаштованими до нього⁵².

Так званий суб'єктивний підхід до визначення захищених груп вже використовується у судовій практиці міжнародних кримінальних трибуналів. Це означає, що приналежність потерпілої особи до захищеної групи визначається не лише за певними об'єктивними критеріями, а й за суб'єктивним сприйняттям виконавця злочину про приналежність потерпілого до такої групи.

Якщо брати події XX століття та злочини Радянського Союзу в Україні, то Рафал Лем-

52 Vishchyk M. Construing national and ethnic groups under the Genocide Convention through Soviet and Russian narratives on the Ukrainian identities / Maksym Vishchyk // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. - 2024. - Т. 13. - С. 15-25. - <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2024.13.15-25>

кін у публічному зверненні 1953 року «Радянський геноцид в Україні»⁵³, відзначав, що українці відрізнялися від росіян не лише культурою, темпераментом, мовою, релігією (тобто рисами, які є більш релевантними до етнічної ідентичності). Українці також зберігали відчуття національної єдності, вважали себе українцями та прагнули незалежності (тобто, присутній елемент самоідентифікації нації). Доки цей елемент зберігався, – стверджував Лемкін, – українці становили серйозну загрозу для самої ідеї Радянської держави.

Однак, як продовжує Лемкін, щоб усунути цю небезпеку, радянська влада не могла діяти так, як нацисти діяли проти євреїв. Оскільки українська нація була «занадто густонаселеною» для ефективного винищення, для неї потрібно було застосувати більш складний метод знищення. Він включав цільову атаку на сегменти, які були критично важливими для виживання нації, національної ідеї та державності.

Ця тактика продовжується і під час збройної агресії РФ, коли неможливо винищити фізично націю чисельністю у понад 40 мільйонів. Саме тому винищенню піддається передусім політичний компонент Української нації: у першу чергу фізично знищуються ті, хто чинить спротив намаганням агресора знищити Україну як незалежну демократичну державу.

Відмінним є те, що Радянський Союз не тільки не прагнув знищити культурно-етнічний компонент Української нації, а навіть демонстративно його підтримував до тієї міри, поки він проявлявся у рамках «радянського українізму» та не суперечив панівному радянському псевдонаціональному наративу. Наприклад, незважаючи на культурне придушення української мови та культури, радянська влада не намагалася викорінити їх або їхніх носіїв миттєво та повністю - навіть у найсумніші роки радянського терору в 1930-х роках українська освіта все ще надавалася в школах, а українська мова використовувалася в культурному житті.

Натомість в умовах агресії РФ проти України на територіях, під повним контролем РФ, культурний компонент Української нації знищується шляхом повної заборони будь-яких культурних проявів українськості, таких як мова, традиції, звичаї тощо. Це веде до того, що представники Української нації через ризики безпеки та фізичного знищення припиняють сприймати та називати себе представниками цієї групи та починають вважати себе представниками іншої групи. Таким чином відбувається асиміляція українців та ніби «добровільний» їхній перехід до російської національної групи.

53 Рафаель Лемкін. Радянський геноцид в Україні. Стаття 28 мовами. Видавництво «Майстерня книги», Київ, 2009, <https://surl.li/shbeax>

Щоб активізувати процес відмови від політичного компоненту Української нації на контрольованих українським Урядом територіях України, РФ здійснює терор цивільного населення та спробу занурити цю частину країни у хаос. Це, на думку агресора, має спричинити відмову від національного проєкту незалежної України заради закінчення війни та фізичного збереження життя.

Докази щодо наміру РФ знищити Український народ / Українську націю

Численні заяви, що передували та супроводжували розв'язання і ведення збройної агресії РФ проти України, можуть свідчити про наявність спеціального наміру, спрямованого проти Українського народу / Української нації як захищеної групи.

Російські високопосадовці та коментатори державних ЗМІ неодноразово заперечували існування окремої української ідентичності, маючи на увазі, що ті, хто ідентифікують себе як українці, загрожують єдності Росії або потурають нацизму, і тому заслуговують на покарання. Заперечення існування захищених груп є конкретним індикатором геноциду відповідно до критеріїв ООН щодо оцінки ризику масових злочинів⁵⁴.

Так, напередодні повномасштабного вторгнення РФ на територію України 21 лютого 2022 року Володимир Путін заперечив існування України як окремої держави і заявив, що Україна є *«невід'ємною частиною»* Росії та російського *«історичного, культурного та духовного простору»*⁵⁵. Цьому передували й інші заяви Путіна про те, що українці – це не окремий народ, а частина російського народу. Зокрема, це обґрунтовувалося у статті Володимира Путіна *«Про історичну єдність росіян та українців»*⁵⁶.

54 Незалежний правовий аналіз порушення Російською Федерацією Конвенції про геноцид в Україні та обов'язку запобігти, New Lines Institute for Strategy and Policy, травень 2022, <https://surl.li/jrjqck>

55 Обращение Президента Российской Федерации, Кремль, 21.02.2022, <https://surl.li/usldna>

56 В.Путин, Об историческом единстве русских и украинцев, Кремль, 12.07.2021, <https://surl.li/uffawd>

Твердження Путіна про те, що український та російський народи не є різними, нато-мість є одним народом, означає ні що інше, як заперечення самого факту існування одного із цих двох народів – Українського. Якщо існує лише один із двох народів, іншого не може бути. Самоочевидно, що, на думку Путіна, залишитися має лише російський народ.

Заявленою метою військової агресії з боку РФ є «денацифікація» України. Цей термін створено саме для того, аби прив'язати збройну агресію до знищення «нацистів», якими, начебто, населено Україну. «Нацистами» російське керівництво називає українців, які заперечують існування лише одного народу та виборюють право Українського народу на самоідентифікацію. У такий спосіб РФ проводить політику, спрямовану на створення викривленого уявлення про самобутність Українського народу та його прагнення до незалежності, що реалізується через поширення в усьому світі фальшивих ідеологем, в основі яких лежить завідомо хибне та маніпулятивне ототожнення українського патріотизму з «нацизмом» чи іншими людиноненависницькими ідеологіями.

Описана вище фальшива ідеологема поширюється розвинутою пропагандистською мережею РФ та публічно офіційно підтримується посадовими особами різних рівнів. Уже в розпал війни Д. Медведєв, заступник голови Ради Безпеки РФ (головою Ради є В. Путін), у своєму Telegram-каналі 5 квітня 2022 року заявив, що українство та його ідентичність «[...] є один великий фейк. Цього явища ніколи не було в історії. І зараз не існує»⁵⁷.

На сайті російського державного міжнародного інформаційного агентства «РІА Новості» 3 квітня 2022 року було оприлюднено статтю «Що Росія повинна зробити з Україною»⁵⁸, де зазначено, що «денацифікація» українців полягає у перевихованні, яке досягається ідеологічними репресіями (придушенням) нацистських установок та жорсткою цензурою: не лише у політичній сфері, але обов'язково також у сфері культури та освіти. В цій публікації вказано, що «денацифікація» неминуче буде й «деукраїнізацією» – відмовою від розпочатого ще радянською владою масштабного штучного роздмухування етнічного компонента самоідентифікації населення територій історичних Малоросії та Новоросії. Відтак справжня мета «денацифікації» – знищення Українського народу / Української нації, його / її самобутності та позбавлення його / її права на самостійний розвиток.

Таким чином, численні публічні заяви Президента РФ та інших посадових осіб цієї держави, а також рішення органів влади всіх рівнів на підтримку та виконання цих

57 Дмитрій Медведєв, Telegram, 05.04.2022, https://t.me/s/medvedev_telegram/84

58 Что Россия должна сделать с Украиной, РІА Новости, 03.04.2022, <https://surl.li/jxemlj>

заяв в сукупності свідчать про існування офіційної політики російської держави щодо невизнання права Українського народу на самоідентифікацію, самовизначення і, як наслідок, на існування.

Цитати російських високопосадовців та коментатори державних ЗМІ, наведені у даній публікації, є найбільш ілюстративними, у той час як весь список релевантних заяв та доказів є доволі обширним.

Трекер заяв російських високопосадовців та публічних осіб, які висловлюють намір ліквідувати Україну чи українців як національну державу, народ чи культуру, доступний на сайті електронного журналу «Just Security» Центру права та безпеки Рейсса при юридичній школі Нью-Йоркського університету. Ця збірка викладена у хронологічному порядку, починаючи з 2008 року, та постійно оновлюється. Джерела включають (але не обмежуються) новинними статтями, книгами, кремлівським онлайн-архівом промов і звернень, російськими державними інформаційними агентствами та публікаціями в Twitter і Telegram⁵⁹.

Збірка заяв російської та білоруської пропаганди, які містять прямі та публічні заклики до вчинення геноциду щодо українців, а також аналіз та класифікація цих висловлювань представлені у публікації міжнародної експертної ініціативи iSANS «Злочин закликів до геноциду українців в російській і білоруській пропаганді»⁶⁰.

Форми геноциду Українського народу / Української нації

Вбивство членів групи

Вбивство членів захищеної групи є однією з форм геноциду, прямо передбачених Конвенцією про запобігання злочину геноциду. Матеріали моніторингу та міжна-

59 Риторика Росії проти України, спрямована на винищення: підбірка. Оновлено з останніми доповненнями, Just Security, 11.01.2024, <https://surl.li/oznnyv>

60 The crime of incitement to genocide of Ukrainians in Russian and Belarusian propaganda, iSANS, 16.09.2025, <https://surl.li/xeukis>

родні звіти фіксують, що умисні вбивства цивільного населення на ТОТ України мають **системний, повторюваний та невибірковий характер**, що виходить за межі окремих воєнних злочинів.

Як і у випадку інших геноцидів в історії, «чисті» приклади прямих і публічних закликів російських публічних осіб до знищення всіх українців або їх частини як захищеної групи згідно з Конвенцією зустрічаються рідко. Тим не менш, вони цілком чітко виділяються із загального потоку ненависті.

Перший сплеск геноцидальних висловлювань припадає на час захоплення Криму та початку відкритого збройного конфлікту у східному Донбасі. Александр Дугін, філософ та головний ідеолог «російського світу», висловлюючись про зіткнення в Одесі 2 травня 2014 року, наголосив: *«Те, що ми бачимо другого травня, це вже виходить за всі межі. І я думаю – вбивати, вбивати та вбивати. Більше розмов ніяких не має бути. Як професор, я так вважаю»⁶¹* (07.05.2014).

Нове зростання геноцидальних висловлювань було зафіксовано під час підготовки до повномасштабного вторгнення в Україну, тобто починаючи з осені 2021 року. Алексей Журавлев, депутат Державної Думи РФ: *«Два мільйони [непоправних] українців мають бути денацифіковані, тобто знищені»⁶²* (01.06.2022).

Дмитрій Мєдведєв, заступник голови Ради безпеки РФ, колишній президент РФ (2008 - 2012): *«Тут не може бути жодного милосердя. Тут немає місця добру. Тільки убий! [...] Не треба шкодувати їх, не треба! Нікого! Вони хоч когось помилювали? Лише тотальні страти. Немає вибору. Немає слів про пощади. Немає гуманності. Немає помилювання. Немає для них права на життя. Стратити, стратити і стратити. Це і є право війни для ворога!»⁶³* (16.07.2024).

СВАВІЛЬНІ СТРАТИ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ НА МІСЦІ. Під час окупації військами РФ території України постійно фіксуються систематичні випадки умисного вбивства цивільного населення. Російські війська збирали цивільних громадян України для **масових розстрілів на ТОТ** з використанням типових методів вбивства: зв'язані руки, катування, страта пострілом у голову з близької відстані. Ретельно задокументовані розправи в Бучі, Ірпені, Бородянці, Гостомелі, Ізюмі вказують на послідовну такти-

61 Александр Дугин: «Убивать, убивать и убивать!», YouTube-канал “Randy Mandy”, 17.07.2014. <https://youtu.be/dwgn3JGNrUo>

62 «Два миллиона украинцев должны быть денацифицированы, то есть уничтожены», - депутат Госдумы РФ Журавлев. ЦЕНЗОР.НЕТ, 08.05.2022. <https://surl.lu/szmivy>

63 Мои товарищи обсуждают то, что сделали украинские изверги с нашим пленным, ссылаясь на известные всему миру Женевские конвенции, Дмитрий Медведев, Telegram, 16.07.2024. https://t.me/medvedev_telegram/517

ку, яку застосовують російські війська у наразі недоступних окупованих регіонах. Кількість братських могил у підконтрольних РФ районах швидко збільшується, що задокументовано слідчими та підтверджено супутниковими знімками, хоча повний масштаб убивств залишатиметься невідомим, доки не буде отримано доступ до зон, контрольованих російськими силами⁶⁴.

У доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини за грудень 2022 року фіксуються численні **свавільні страти цивільних осіб на місці невдовзі після їхнього затримання**. Більшість таких страт відбувалися під час так званих «зачисток», поквартирних рейдів, що проводилися російськими військовими. У цих випадках жертв свавільно страчували у власних будинках, перед житловими будинками та на прилеглих подвір'ях.

Описаному насильству та вбивству піддавалися передусім особи, які мали проукраїнські погляди та ідентифікували себе як частину Українського народу / Української нації, що могло проявлятися у мові спілкування, політичних поглядах, попередніх діях (участь особи або її близьких родичів в Антитерористичній операції/Операції Об'єднаних сил, прояв активної громадської позиції у своїй громаді тощо). Саме ці фактори ставали вирішальними у застосуванні фізичної сили та спричиняли летальні наслідки для такої особи.

Інші свавільні страти відбувалися після того, як порушник встановлював фізичний контроль над жертвою, навіть коли остання була вочевидь недієздатною або виявляла намір здатися, наприклад, виконували накази, припиняла будь-які рухи, завмирала чи піднімала руки.

У доповіді також наводиться інформація про численні вбивства унаслідок **нападів на цивільних осіб, коли вони пересувалися** пішки або на велосипедах, автомобілях чи мікроавтобусах. Їх розстрілювали, коли вони їхали на роботу, привозили їжу іншим, відвідували сусідів чи родичів **або намагалися втекти із зони бойових дій**. Деякі з обстріляних автомобілів були позначені білими прапорами або мали на лобовому склі маркування, що вказували на те, що вони перевозили дітей. В інших випадках солдати відкривали вогонь по домогосподарствах, пробиваючи стіни великокаліберними кулями або танковими снарядами. У всіх задокументованих випадках не виявлено жодних спроб дотримуватися принципу розрізнення або зобов'язання вживати всіх можливих запобіжних заходів для уникнення загибелі

64 Незалежний правовий аналіз порушення Російською Федерацією Конвенції про геноцид в Україні та обов'язку запобігти, New Lines Institute, 05.2022, <https://surl.it/lbnsyf>

цивільного населення⁶⁵.

«ДРОНОВЕ САФАРІ» НА ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ: ВБИВСТВО FPV-ДРОНАМИ. У населених пунктах, що знаходяться поблизу лінії бойового зіткнення, та на дорогах, що з'єднують ці населені пункти, російські військові здійснюють атаки цивільного населення за допомогою FPV-дронів. Цілями російських БПЛА, в першу чергу, стають представники поліції, комунальники, рятувальники, медики. Російські військові полюють і на громадський транспорт. Найбільше від таких атак страждають мешканці Херсону та деокупованих громад Херсонської області.

Під час таких нападів російські військові отримують відеозображення з БПЛА в режимі реального часу, тобто чітко розуміють, кого атакують. При цьому вони не приховують те, як вони переслідують засобами БПЛА цивільні автомобілі, атакують цивільних перехожих та здійснюють скиди на будинки місцевих жителів. Своє полювання на людей вони викладають у Telegram-каналах і там хизуються своєю роботою⁶⁶. Факт отримання операторами БПЛА відеозображення в режимі реального часу виключає випадковість таких атак і дозволяє розглядати їх як **усвідомлене полювання на цивільне населення**.

ВБИВСТВА ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ ПІД ЧАС НЕВИБІРКОВОГО БОМБАРДУВАННЯ ЖИТЛОВИХ РАЙОНІВ. Російські війська широко застосовують невибірккову по своїй суті зброю широкого радіусу дії або касетні боєприпаси, націлюючись на густонаселені райони. Це призводить до рекордного зростання атак на мирних жителів та збільшення кількості загиблих серед цивільних жителів.

Російські обстріли цивільного населення України досягли безпрецедентного максимуму у 2025 році. Існує переконлива закономірність, що Росія націлює атаки на населені райони не вибірково, а в окремих випадках – навіть цілеспрямовано⁶⁷.

ПОЗАСУДОВІ СТРАТИ ТА СМЕРТІ ЦИВІЛЬНИХ УВ'ЯЗНЕНИХ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ. З лютого 2022 року по вересень 2025 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) задокументувало позасудові страти 90 українських ци-

65 Вбивства цивільних осіб: свавільні страти та напади на окремих цивільних осіб у Київській, Чернігівській і Сумській областях у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну, Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, грудень 2022, <https://surl.li/uiflew>

66 Сафарі на людей. Російські військові навмисне полюють дронами за цивільними на Херсонщині, Радіо Свобода, 30.11.2024, <https://surl.li/sironl>

67 Bombing into submission: Russian targeting of civilians and infrastructure in Ukraine, JSTOR, 21.02.2025, <https://surl.li/ymzgoe>

вільних осіб в офіційних та неофіційних місцях утримання на ТОТ України та на території РФ. Ще 38 цивільних осіб померли під час тримання під вартою через катування або жорстоке поводження, погані умови утримання або неналежне медичне обслуговування.

У лютому 2025 року тіло Вікторії Рощиної, української журналістки, яка зникла безвісти у серпні 2023 року на ТОТ, було повернуто до України. У жовтні 2024 року російські посадові особи повідомили родину про її смерть у місцях несвободи. Після повернення тіла Рощиної в Україну на ньому були сліди катувань та відсутні деякі внутрішні органи⁶⁸.

СТРАТИ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ, ЩО ЗДАЮТЬСЯ В ПОЛОН. З серпня 2024 року по лютий 2025 року Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні зафіксувала 79 страт українських військовополонених у 24 окремих інцидентах. У повідомленні Місії⁶⁹ йдеться про те, що багатьох українських військових, які здалися в полон або перебували під вартою російських збройних сил, було розстріляно на місці. У свідченнях свідків також розповідалося про вбивства неозброєних і поранених українських військових.

Ці інциденти не сталися на порожньому місці. Громадські діячі в РФ відкрито закликали до нелюдського поводження та навіть до страти полонених українських військовослужбовців. Міжнародне гуманітарне право забороняє віддавати наказ про те, щоб нікого не залишилося в живих, погрожувати цим противнику або вести бойові дії на цій основі⁷⁰.

За даними Офісу Генерального прокурора України, станом на 5 травня 2025 року було відкрито 75 кримінальних справ за підозрою у стратах 268 українських військовополонених. При цьому кількість ймовірних страт українських військовополонених зростає: у 2022 році було вісім справ, у яких фігурували 57 військовослужбовців, у 2023 році – вісім справ, у яких фігурували 11 військовослужбовців, у 2024 році – 39 справ, у яких фігурували 149 військовослужбовців, і вже 2025 року – 20 справ, у яких фігурував 51 військовослужбовець.

68 Поводження з цивільними особами, позбавленими волі в контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну, Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні, 23.09.2025, <https://surl.li/ghrmgx>

69 Ukraine: Alarming Rise in Executions of Captured Ukrainian Military Personnel, United Nations Human Rights, 03.02.2025, <https://surl.li/uufmxt>

70 В ООН зафіксували 79 страт українських військовополонених, Суспільне Новини, 03.02.2025, <https://surl.li/bbbalw>

В ООН вважають, що така поведінка може бути санкціонована лише найвищою владою Росії, тобто Президентом РФ. Такі страти підживлюються культурною ненавистю РФ до їхніх опонентів і також мають на меті психологічний вплив⁷¹.

ПОЗАСУДОВІ СТРАТИ ТА СМЕРТІ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ВНАСЛІДОК КАТУВАНЬ ТА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ У МІСЦЯХ УТРИМАННЯ. Згідно з даними, озвученими Уповноваженим Верховної ради України з прав людини Дмитром Лубінцем протягом 2024 року було зафіксовано 109 випадків офіційно підтверджених страт українських військовополонених, що вдвічі більше, ніж за два попередні роки⁷².

Наймасовіше вбивство українських військовополонених у місцях утримання відбулося у ніч з 28 на 29 липня 2022 року у виправній колонії № 120, розташованій приблизно за 5 км на схід від смт Оленівки (окупована РФ частина Донецької області)⁷³. Внаслідок влучання зброї вибухової дії в барак, що виглядає як заздалегідь спланований акт, загинуло 53 українських військовополонених, які були захисниками «Азовсталі» в Маріуполі, понад 130 військовополонених було поранено.

Сукупність зафіксованих фактів, зростання кількості таких інцидентів та відсутність ефективного реагування з боку російської влади свідчать про **толерування або санкціонування** таких дій на найвищому рівні.

Нанесення тяжких тілесних ушкоджень або таких, що призводять до психічного розладу, членам такої групи

Заподіяння тяжких тілесних або психічних страждань членам захищеної групи є окремою формою злочину геноциду відповідно до Конвенції та Римського Статуту.

71 Слідчий ООН: керівництво РФ наказує вбивати українських військових, які здаються в полон, LB.ua, 21.05.2025, <https://surli.li/vnkwtf>

72 Страти і тортури українських військовополонених: як судять винних і що допоможе правосуддю, Zmina, 31.01.2025, <https://surli.li/hnsmpf>

73 Поводження з військовополоненими та особами, які припинили участь у воєнних діях, в контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну, 24 лютого 2022 року - 23 лютого 2023 року, United Nations, Ukraine, 24.03.2024, <https://surli.cc/coyuik>

ТОРТУРИ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У МІСЦЯХ УТРИМАННЯ. Згідно з інформацією Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, понад 95% українських військовополонених зазнали тортур у Росії. Полонені зазнають тортур під час першого ж допиту шляхом катування електричним струмом⁷⁴.

Установи ООН, українські правозахисні організації та Human Rights Watch провели сотні інтерв'ю з колишніми військовополоненими. Зібрані свідчення вказують на те, що фізичні та психологічні тортури щодо військовополонених є дуже поширеною практикою, спрямованою на знищення почуття власної гідності та самосвідомості полонених. Росія утримує тисячі українських військовополонених у жахливих умовах, позбавляючи їх належного харчування, медичної допомоги та елементарних засобів гігієни⁷⁵.

ТОРТУРИ ЦИВІЛЬНИХ УВ'ЯЗНЕНИХ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ В РФ ТА НА ТОТ. Відповідно до Спеціальної доповіді УВКПЛ від 23 вересня 2025 року, катування та інші форми жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, зокрема сексуальне насильство, широко й систематично застосовуються РФ до цивільних осіб у місцях тримання під вартою.

Понад 92% із загальної кількості 216 звільнених цивільних осіб, опитаних з червня 2023 року, надали послідовні та детальні свідчення про катування або жорстоке поводження під час перебування в неволі. Постраждали як чоловіки, так і жінки (144 чоловіки, 1 хлопчик та 54 жінки). Крім того, 101 опитаний також повідомив, що був свідком катувань або жорстокого поводження з іншими затриманими.

Висновки УВКПЛ свідчать, що російська влада широкомасштабно і систематично піддавала затриманих українських цивільних осіб катуванню та жорстокому поводженню, включаючи нелюдські умови утримання.

Звільнені цивільні описували широкий спектр методів катувань та жорстокого поводження. До часто повторюваних методів належали: побиття різними знаряддями (кийки, палиці), удари електричним струмом по різних частинах тіла; імітація страт; удари ногами; погрози вбивством або насильством щодо ув'язненого чи його близьких; різноманітні стресові пози, як-от «ходьба в зігнутому положенні», тривале стояння на колінах на цементі; приниження, включаючи примусове співання російського гімну та патріотичних пісень. Багато опитаних зазнавали численних форм

74 Понад 95% українських військовополонених зазнали тортур у Росії – дані ООН, Омбудсман України, 09.08.2024, <https://surli.cc/jpcyje>

75 Систематичні тортури українських військовополонених у Росії, Human Rights Watch, 11.12.2025, <https://surl.li/ugyagk>

катувань або жорстокого поводження під час перебування під вартою.

Опитані також повідомляли про сексуальне насильство під час утримання: 49 чоловіків, 25 жінок та 1 хлопчик зазнали зґвалтувань, ударів електричним струмом по геніталіях або грудях (сосках), побиття в оголеному вигляді, примусового оголення, погроз сексуальним насильством і сексуалізованого приниження.

УВКПЛ дійшло висновку, що ці акти насильства мали намір навмисно завдати сильного болю та страждань.

Крім того, опитані регулярно описували жахливі умови свого утримання під час тримання під вартою. УВКПЛ виявило 115 місць, де умови були нелюдськими та принижували гідність утримуваних осіб. Деякі з цих випадків умов утримання можуть бути кваліфіковані як катування.

Звільнені цивільні повідомляли про нестачу їжі або про її недостатню поживну цінність у щонайменше 87 місцях. Опитані також характеризували медичне обслуговування як незадовільне. Затримані цивільні також описували антисанітарні умови, що включали відсутність належної гігієни, нестачу ліжок, надмірну спеку або холод, обмежений час на свіжому повітрі, переповненість камер та обмеження у користуванні туалетом⁷⁶.

Більше про обставини затримання цивільних осіб на окупованих територіях та їх утримання в місцях несвободи можна дізнатися в аналітичній публікації «Пройти поміж крапельками та вижити. Фільтрація та незаконні затримання українських цивільних громадян на тимчасово окупованих територіях» ЛОПЦ «Альтернатива»⁷⁷.

⁷⁶ Поводження з цивільними особами, позбавленими волі в контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну, Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні, 23.09.2025, <https://surl.li/ghrmgx>.

⁷⁷ Пройти поміж крапельками та вижити. Фільтрація та незаконні затримання українських цивільних громадян на тимчасово окупованих територіях, Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива», <https://surl.li/ejjaks>.

Створення членам групи умов, які розраховані на повне чи часткове її знищення

Свідоме створення умов життя, розрахованих на фізичне знищення цивільного населення, є однією з форм злочину геноциду, прямо передбачених Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього та Римським Статутом.

Таким чином, заклики до бомбардувань цивільних об'єктів та знищення громадянської інфраструктури з метою викликати страждання та нестерпні умови життя мирного населення також є злочинним діянням, зокрема закликами до геноциду. Нижче подаються деякі висловлювання прокремлівських пропагандистів, які вимагають ще більше ударів по мирному населенню в Україні.

Андрей Гурульов, депутат Держдуми РФ, у передачі «60 хвилин» телеканалу «Росія-1»: «Треба придумати, як Україну знеструмити від опалення, електрики, водопостачання. Ми ж це можемо зробити, треба так і казати. Якщо ви хочете використовувати західну зброю, то будьте готові до колапсу⁷⁸» (04.07.2022).

«Відсутність електроенергії – це відсутність води, холодильників, каналізації. Та місто Київ через тиждень після відсутності електрики запливе у лайні, з явною загрозою епідемії. [...] Тобто, ми прогнозуємо відразу потоки біженців у бік західного кордону, правильно? Це теж колапс країни, і це все досить ефективно. Тому я припускаю, що це має бути продовжено, це дасть дуже гарний ефект⁷⁹» (20.10.2022).

Владлен Татарський, Z-блогер: «Навіть в обороні треба руйнувати інфраструктуру – не будуть працювати шпиталі, більше хохлів будуть здихати на операційних столах⁸⁰» (13.09.2022).

78 Не надо опасаться того, что лендлиз сильно усилит ВСУ через несколько месяцев, Андрей Гурулёв / депутат Государственной Думы, Telegram, 04.07.2022, <https://t.me/agurulev/1723>

79 Russian lawmakers advocate freezing and starving Ukrainian civilians, turning them into refugees. Russian Media Monitor, 20.10.2022, <https://surl.lu/gdnqlw>

80 Российский наемник и военный корреспондент Владлен Татарский (настоящее имя Максим Фомин) призывает наносить удары по гражданской инфраструктуре Украины, Денис Казанский, Telegram, 13.09.2022, <https://t.me/kazansky2017/4120>

Борис Чернишов, заступник голови Державної Думи РФ: «Вони [жителі України] сидітимуть і без газу, і без світла, і без всього, тому що якщо київський режим вибрав для себе шлях воєнних злочинців, вони мають там і замерзнути, і згнити. Коли інфраструктурні об'єкти щодня отримують у гарбуз, коли у цивільного населення [...] нестерпні умови для життя взимку - це швидка допомога не їздить, старі вмирають, діти⁸¹» (18.11.2022).

УМИСНІ НАПАДИ НА УКРИТТЯ, ШЛЯХИ ЕВАКУАЦІЇ ТА ГУМАНІТАРНІ КОРИДОРИ.

Російські війська систематично та прицільно атакують укриття та шляхи евакуації, що є частиною військової стратегії, вбиваючи цивільних жителів на територіях під облогою або там, де ведуться бойові дії⁸².

За весь час широкомасштабного вторгнення російські військові жодного разу не погодили і не відкрили «зелений коридор» для евакуації цивільних осіб із зони ведення бойових дій на території України. Більше того, російські військові використовували та продовжують використовувати тактику цілеспрямованого розстрілу автомобілів, на яких місцеві мешканці намагаються виїхати із зони бойових дій. Зафіксовані численні випадки розстрілу й тих, хто намагається евакуюватися пішки чи їде на велосипедах⁸³, навіть якщо такі транспортні засоби або люди позначені «білим прапором».

Якщо на початку повномасштабного вторгнення такі розстріли здійснювалися з бойових позицій, облаштованих російськими військовими, то зі зміною засобів ведення війни та широким використанням БПЛА фіксуються численні випадки розстрілу транспортних засобів і цивільних осіб, які намагаються евакуюватися із зони бойових дій, за допомогою FPV-дронів. Це свідчить про умисність дій російських військових, оскільки оператор БПЛА через камеру точно може ідентифікувати, чи є особа військовою або цивільною. Вчинення таких дій не має жодного військового виправдання та є частиною політики залякування, примусового утримання цивільного населення на окупованих територіях та створення гуманітарної катастрофи⁸⁴.

81 Они будут сидеть и без газа, и без света, и без всего». Кулеба призвал мировое сообщество запретить российское телевидение за разжигание геноцида. «ГОРДОН», 20.11.2022.
<https://surl.li/kouvfg>

82 Незалежний правовий аналіз порушення Російською Федерацією Конвенції про геноцид в Україні та обов'язку запобігти, New Lines Institute, 05.2022, <https://surl.li/lnbsyf>

83 Розстрілювали авто з цивільними людьми, які намагалися евакуюватися - Нацполіція встановлює свідків російського терору на Київщині, Національна поліція України, 19.07.2024, <https://surl.li/exofap>

84 На Сумщині рашисти вбили двох цивільних, які намагалися евакуюватися, Sumy Today, 27.01.2026, <https://surl.li/hsoqtu>

Російські військові широко практикують так звані «зачистки» цивільного населення в зоні ведення бойових дій, зокрема розстріл українських цивільних громадян, особливо чоловіків, які ховаються у будівлях чи підвалах від обстрілів⁸⁵.

Наприкінці 2025 року – початку 2026 року були зафіксовані випадки, коли російські БПЛА атакують потяги Укрзалізниці, що перевозять цивільних громадян, сполучають прифронтові громади з відносно мирними територіями та часто слугують засобами евакуації із зони бойових дій⁸⁶.

Ще однією тактикою російських військових є надання цивільним особам у зоні бойових дій можливості евакуації лише в сторону ТОТ або на територію РФ, де вони піддаються фільтраційним заходам, незаконному затриманню, позасудовим страдам⁸⁷, насильницькому переміщенню та депортації⁸⁸.

Також у порушення норм та законів ведення війни російські військові цілеспрямовано знищують з великокаліберної зброї будівлі, які слугують укриттям для цивільних осіб у зоні бойових дій та навіть містять письмові повідомлення про це («тут люди», «діти» тощо). Найяскравішим прикладом цього злочину є знищення 16 березня 2022 року надпотужною бомбою з повітря будівлі Маріупольського драмтеатру, який використовувався як бомбосховище, і перед яким на асфальті був напис великими літерами «ДЕТИ». Точна кількість загиблих у цьому інциденті залишається невідомою, але оцінки варіюються від 300 до 600 осіб⁸⁹.

Таким чином, російські військові не просто вчиняють цілеспрямовані вбивства, а й відлякують цивільних осіб від будь-якої евакуації чи порятунку із зони бойових дій. Враховуючи, що ці люди опинилися в облозі у стані заручників обставин, російські військові створюють таким чином умови для їхнього знищення.

85 Жорстокості немає меж: росіяни, ймовірно, вбили 7 цивільних у Покровську! Омбудсман Лубінець Дмитро, Telegram, 29.12.2025, https://t.me/dmytro_lubinetzs/10710

86 Полювання на цивільних: російські дрони атакували пасажирський потяг на Харківщині і маршрутні автобуси на Запоріжжі, Харківська правозахисна група, 27.01.2026, <https://surl.li/ccpxer>

87 Пройти поміж крапельками та вижити. Фільтрація та незаконні затримання українських цивільних громадян на тимчасово окупованих територіях України, Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива», 2025, <https://surl.li/mxxoof>

88 Втрачена коріння. Насильницьке переміщення та депортація українських громадян з тимчасово окупованих територій України, Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива», 2025, <https://surl.li/ygduga>

89 «І в той момент стався вибух»: нові свідчення про російський авіаудар по драмтеатру у Маріуполі, Радіо Свобода, 15.03.2025, <https://surl.li/xjdond>

ЗНИЩЕННЯ КРИТИЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ. У містах під облогою російські збройні сили діють за схожою жорстокою моделлю, спершу завдаючи ударів по джерелах водопостачання, електроенергії та зв'язку, а потім націлюючись на медичні установи, зерносклади та центри дистрибуції гуманітарної допомоги, що вказує на військову стратегію та політику навмисного створення смертельних умов для українців. Також відзначаються послідовні та умисні напади російських військ на заклади охорони здоров'я. Ці скоординовані дії російської армії, що спрямовані на позбавлення українських цивільних громадян предметів першої необхідності та тримання їх у нищівних умовах, демонструють, що облоги розраховані на фізичне знищення⁹⁰.

Під час військових дій та окупації РФ навмисно руйнує міста – знищуються житлові будинки, комерційні будівлі, соціальна та комунальна інфраструктура, транспортні шляхи та інші елементи, що складають міське середовище. Таким чином, реалізується **політика урбіциду**, метою якої є створення хаосу, послаблення економіки та знищення культурної спадщини. Такі дії можуть розглядатися не лише як порушення правил ведення війни, а як елемент політики системного позбавлення цивільного населення базових умов виживання.

МАСШТАБНЕ РУЙНУВАННЯ ЖИТЛА. Триваюча російська агресія призвела до найбільших руйнувань житлового фонду та міської інфраструктури в Європі з часів Другої світової війни. Активні обстріли міст ракетами та артилерією є складовою тактики бойових дій, що веде Росія. Це призводить до значних руйнувань житлового фонду в містах і селищах, особливо тих, які знаходяться поблизу лінії фронту.

Численні українські населені пункти вже були стерті з лиця землі в процесі окупації РФ, в ході триваючої війни щодня продовжують зникати і нові. Маріуполь, Бахмут, Соледар, Авдіївка, Мар'їнка, Волноваха, Попасна, Рубіжне, Сіверськодонецьк – ці міста Донбасу знищені повністю або майже повністю (від 80% до 100%). Ще десятки міст у Донецькій та Луганській областях мають ступінь руйнувань від 30% до 80%. Такі населені пункти зазнають тотального спустошення через загибель людей та виїзд тих, хто вижив. Це, в свою чергу, призводить до масової бездомності серед тих, хто залишився, та спричиняє соціальну катастрофу в окупованих містах.

Станом на листопад 2024 року прямі збитки житлового фонду становили майже \$60 млрд. Це найбільша стаття прямих збитків, на неї припадає більше як третина від загальної суми. Загальна кількість зруйнованих або пошкоджених об'єктів житлового фонду становить близько 236 тис. будівель, з них 209 тис. – приватних

90 Незалежний правовий аналіз порушення Російською Федерацією Конвенції про геноцид в Україні та обов'язку запобігти, New Lines Institute, 05.2022, <https://surl.it/lbnsyf>

(індивідуальних) будинків; 27 тис. – багатоквартирних будинків; 0,6 тис. – гуртожитків. Загалом це залишило без житла або з пошкодженим житлом близько 1,4 млн домогосподарств (близько 3,4 млн осіб)⁹¹.

Кількість пошкоджених житлових будівель постійно збільшується через продовження активних бойових дій на територіях Харківської, Луганської, Донецької, Запорізької, Херсонської, Сумської, Дніпропетровської областей та тимчасово окупованих регіонів України, а також на всій іншій території країни через регулярні ракетні атаки.

ВИЛУЧЕННЯ ЖИТЛА В УКРАЇНЦІВ НА ТОТ. Окупаційна влада реалізує політику масштабного перерозподілу приватної власності на ТОТ, що включає фізичне недопущення до власного житла громадян України, які виїхали з ТОТ, а також «націоналізацію» їхнього житла та житла тих, хто залишився, але не зміг довести своє право на нього відповідно до вимог окупаційної влади.

Для здійснення будь-яких операцій з нерухомістю обов'язковим є наявність паспорта громадянина РФ. Водночас, громадяни України, які виїхали з ТОТ та намагаються повернутися в регіон для переоформлення своєї нерухомості, стикаються з проблемою недопуску на територію РФ. При цьому в'їзд на територію РФ для громадян України без російського паспорта дозволений лише через єдиний прикордонний пункт пропуску – в аеропорту Шереметьєво.

Більшості громадян України, які намагаються в'їхати на територію РФ, надається відмова. Відомі випадки, коли така заборона може бути встановлена на 50 або навіть на 100 років. Максимум, що видається на руки громадянину, це повідомлення про заборону на в'їзд з посиланням на статтю закону про загрозу безпеці без роз'яснення причин, що ускладнює процедуру оскарження.

До грудня 2025 року для громадян України існувала можливість оформити довіреність в консульствах РФ за кордоном на ім'я громадянина РФ з правом здійснювати правочини з об'єктами нерухомості на ТОТ. Але ця чи не єдина можливість захистити своє майно на ТОТ від визнання його безхазяйним та подальшої націоналізації його була закрита після ухвалення 29 грудня 2025 року **Указу Президента РФ №1006** «Про внесення змін до Указу Президента Російської Федерації від 24 грудня 2024 р. N 1103 «Про особливості здійснення державної реєстрації юридичних осіб, які мають місце знаходження на територіях Донецької Народної Республіки, Луганської Народної Республіки, Запорізької області та Херсонської області, та державної

91 ЗВІТ ПРО ПРЯМІ ЗБИТКИ ІНФРАСТРУКТУРИ ВІД РУЙНУВАНЬ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ СТАНОМ НА ЛИСТОПАД 2024 РОКУ, Київська школа економіки, лютий 2025, <https://surl.li/mveoyh>

реєстрації прав на нерухоме майно».

Даним Указом до 1 січня 2028 року встановлена заборона на вчинення нотаріальних дій з посвідчення довіреностей, що видаються громадянами так званих недружніх іноземних держав для представництва з питань, пов'язаних із вчиненням угод з нерухомим майном, що знаходяться на територіях згаданих регіонів, здійсненням державної реєстрації прав на таке майно та вчиненням інших юридично значущих дій⁹².

Крім того, 15 грудня 2025 року Президент РФ Володимир Путін підписав **Закон № 1052810-8** «Про внесення змін до окремих федеральних конституційних законів (у частині продовження ряду тимчасових норм, спрямованих на інтеграцію возз'єднаних суб'єктів в економічну, фінансову та правову систему Російської Федерації)». Згідно з цим законом окупаційні адміністрації у захоплених РФ частинах Донецької, Луганської, Херсонської і Запорізької областей отримали право вилучати «безхазяйне» житло. Житло визнаватимуть «безхазяйним», якщо власника «неможливо встановити», або у разі відсутності «дійсних документів» про власника.

Таке майно вилучатиметься на користь російських окупаційних адміністрацій. Якщо власник з'явиться, йому виплатять грошову компенсацію, але за наявності російського громадянства. Норма діє до 2030 року⁹³.

Закон не містить чітких умов, за якими житло може бути визнано «безхазяйним», що дає окупаційним структурам можливість самостійно визначати, чиї будинки підлягають вилученню. У результаті під загрозою опиняються не тільки ті, хто був змушений виїхати через війну, а й люди, які продовжують жити на окупованій території. Експерти зазначають, що механізм відкриває шлях до системного привласнення української власності⁹⁴.

Хоча цей закон не створює принципово нової практики, а лише закріплює на федеральному рівні те, що РФ роками здійснювала на ТОТ⁹⁵, він передусім формує нормативну базу та легітимізує вже сформовану практику вилучення й перерозподілу

92 В связи с Указом Президента Российской Федерации от 29 декабря 2025 г. № 1006, Embassy of Russia in Denmark, Facebook, 27.01.2026, <https://surl.li/etmkmo>

93 Путін підписав закон про вилучення «безгосподарного» житла на окупованих територіях України, Радіо Свобода, 16.12.2025, <https://surl.li/ciztyy>

94 Росія узаконила масове вилучення житла на окупованих територіях, РБК-Україна, 10.12.2025, <https://surl.li/pboyppf>

95 Росія узаконила масове вилучення житла українців на ТОТ: правозахисники пояснили, якими будуть наслідки, Zmina, 22.12.2025, <https://surl.li/jpigok>

майна громадян України на ТОТ, що свідчить про цілеспрямований характер політики РФ у цій сфері.

«Націоналізоване» житло використовується для розквартирування військових окупантів, розселення приїжджих з РФ представників окупаційних адміністрацій, а також для покращення житлових умов колаборантів і лояльних до окупаційної влади громадян. У рідкісних випадках «націоналізоване» житло передається особам, чиї помешкання були зруйновані під час бойових дій.

Крім того, на місці зруйнованих будинків на привабливих земельних ділянках окупаційна влада зводить нові житлові комплекси, квартири в яких продаються в іпотеку. В умовах зубожіння місцевого населення ці квартири купують приїжджі з РФ. Місцеві жителі, чиї квартири були зруйновані, продовжують жити на руїнах або, в кращому випадку, в чужому житлі.

ЗАМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ. На ТОТ реалізується цілеспрямована політика РФ щодо зміни складу населення, що досягається завдяки найрізноманітнішим інструментам окупаційної влади. Це може відбуватися як силовими методами, так і шляхом заохочення, зокрема *(більшість цих системних інструментів окупаційної влади було детально описано у попередніх публікаціях Луганського обласного правозахисного центру «Альтернатива»):*

- ➔ проведенням фільтрації, видворення, депортації громадян України, нелояльних до окупаційної влади⁹⁶;
- ➔ примусовим переміщенням та депортацією українських громадян, у тому числі дітей, з ТОТ⁹⁷;
- ➔ примусовою паспортизацією;
- ➔ позбавленням права власності, націоналізацією та перерозподілом житла українських громадян на ТОТ;
- ➔ фізичним недопуском та заборобою в'їзду громадянам України на ТОТ;
- ➔ заохоченням громадян РФ до переселення на ТОТ шляхом

96 Пройти поміж крапельками та вижити. Фільтрація та незаконні затримання українських цивільних громадян на тимчасово окупованих територіях, Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива», <https://surl.li/ejjaks>

97 Втрачене коріння. Насильницьке переміщення та депортація українських громадян з тимчасово окупованих територій України, Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива», січень 2025, <https://surl.li/dcvpza>

надання пільгової іпотечної ставки у 2% річних на придбання ними нерухомості на ТОТ (при середній ставці іпотеки 8 – 10% в РФ)⁹⁸;

- ➔ прийняттям та імплементацією державних програм РФ щодо залучення управлінців та працівників медичних й освітніх закладів на ТОТ⁹⁹;
- ➔ залученням студентів з депресивних регіонів РФ для навчання у вищих навчальних закладах на ТОТ¹⁰⁰;
- ➔ відчуженням жителів ТОТ від України та колишніх співвітчизників шляхом блокування електронних засобів інформації та створення цифрового гетто на ТОТ¹⁰¹;
- ➔ створенням ситуації, коли виживання українців на ТОТ є можливим тільки за умови відмови від української ідентичності або принаймні її приховування¹⁰²;
- ➔ іншими методами.

Така комплексна політика призводить до створення умов життя, які є несумісними з існуванням Українського народу / Української нації на ТОТ, та до витискання громадян України з ТОТ. Водночас відбувається переселення на ці території громадян РФ – росіян і представників інших національностей, що загалом веде до зміни демографічного складу та унеможливорює повернення українців.

98 Життя на руїнах. Гуманітарна ситуація на окупованих РФ територіях України (доступ до житла), Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива», жовтень 2024, <https://surl.li/rbmwnx>

99 Вимушена буденність. Гуманітарна ситуація на окупованих РФ <https://surl.lu/acprammepu-mopiyx> України (доступ до їжі, води та медичних послуг), Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива», листопад 2024, <https://surl.li/qgkrby>

100 Заручники системи: освіта в окупації. Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива», грудень 2024, <https://surl.lu/acpram>

101 Абонент знаходиться поза зоною досяжності. Створення цифрового гетто на тимчасово окупованих територіях України, Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива», вересень 2025, <https://alterpravo.org.ua/vidannya/>

102 Русифікація та викорінення української ідентичності на тимчасово окупованих територіях України, Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива», березень 2025, <https://surl.lu/kmicge>

Дії на унеможливлення народження дітей в середовищі групи

Запобігання народженню дітей у середовищі захищеної групи є самостійною формою злочину геноциду відповідно до Конвенції 1948 року та Римського Статуту й охоплює як прямі дії, так і створення таких соціальних, медичних і безпекових умов, за яких народження та виховання дітей стає неможливим або пов'язаним із вимушеним виходом з групи.

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО. Масштаби повідомлень про сексуальне насильство та зґвалтування на окупованих Росією територіях свідчать про повсюдність та систематичність дій російських військ, включно з груповими зґвалтуваннями, зґвалтуваннями батьків у присутності дітей і навпаки та сексуальне рабство. Зґвалтування та сексуальне насильство можуть становити численні акти геноциду, зокрема заходи із запобігання народженню, і спричиняти добре досліджену довгострокову фізичну та біологічну шкоду. Масштаби сексуального насильства в цій війні стануть відомі тільки з часом, хоча, ймовірно, ніколи не будуть з'ясовані цілком¹⁰³.

ВІДМОВА СТАВИТИ НА ОБЛІК ВАГІТНИХ АБО ПРИЙМАТИ ПОЛОГИ У ПОРОДІЛЬ У РАЗІ ВІДСУТНОСТІ В НИХ ПАСПОРТА РФ. На ТОТ фіксуються численні випадки, коли представники закладів охорони здоров'я за вказівкою окупаційних адміністрацій відмовляються ставити на облік вагітних українок без паспорта РФ. Таким чином вагітні жінки не мають доступу до медичного нагляду й соціальних виплат. Водночас паспортизація майбутньої матері автоматично робить «росіянином» її дитину¹⁰⁴.

Примусове переміщення дітей від однієї групи до іншої

Примусове переміщення дітей від однієї національної групи до іншої прямо визначена Конвенцією та Римським Статутом як форма злочину геноциду, незалежно від того, здійснюється вона шляхом фізичної депортації чи через примусову зміну громадянства та ідентичності.

¹⁰³ Незалежний правовий аналіз порушення Російською Федерацією Конвенції про геноцид в Україні та обов'язку запобігти, New Lines Institute, 05.2022, <https://surl.it/lbbsyf>

¹⁰⁴ На ТОТ не беруть на облік вагітних українок без російського паспорта – ЦНС, Укрінформ, 08.07.2024, <https://surl.li/eqiprd>

При цьому не є геноцидом передача дітей з однієї національної групи в іншу сама по собі – геноцидом є тільки передача, що здійснюється у межах реалізації наміру знищити групу повністю чи частково. Про те, що РФ справді має такий геноцидальний намір, свідчить низка заяв окремих публічних осіб.

Сергей Мардан, оглядач радіо «Комсомольська правда»: «Цих дітей, яким з моменту народження промивали мозок, роблячи з них «українців», треба вміло та системно переучувати. Дітей потрібно виростити нормальними російськими людьми та російськими громадянами, а не жити в них за державний рахунок туго по «втраченому українському раю». [...] Будь-яка сім'я в Росії, яка вимагатиме зараз уроків української мови для своїх дітей – це осередок «українського ІГІЛа»¹⁰⁵ (30.03.2023).

Мар'яна Наумова, військовий кореспондент «Першого каналу»: «Добре, у цих загиблих [під час війни мирних українців] є сім'ї, є діти. І якщо ці діти залишаться під контролем існуючого режиму України, якщо там орудуватиме НАТО, всякі західні радники, то через кілька років будуть зростати нові люди з ворожнечю на генетичному рівні. Тому почате потрібно доводити до кінця і багато років працювати з [українськими] дітьми – пропонувати їм якісь плюшки та можливості розвитку в російському світі, перепрошивати їх, так сказати»¹⁰⁶ (15.10.2023).

ФІЗИЧНА ДЕПОРТАЦІЯ ДІТЕЙ З ТОТ В РФ. За даними уповноважених органів України, станом на грудень 2025 року нараховувалося 19 546 дітей, депортованих з ТОТ в РФ. Вказана кількість – це лише ті випадки, щодо яких до Національного інформаційного бюро, яке веде облік примусово переміщених та депортованих осіб, було подано заяви від батьків, родичів, свідків чи органів місцевої влади за фактом депортації та примусового переміщення дитини, і ця інформація була офіційно верифікована.

У реальності депортованих українських дітей може бути значно більше. Натомість

105 Если дети, которые приехали в Россию с Украины, ЛНР, ДНР, Запорожской и Херсонской областей, хотят изучать украинский язык, МАРДАН, Telegram, 30.03.2023, <https://t.me/mardanaka/13790>

106 СИТУАЦИЯ, КАК МЕЖДУ ХАМАС И ИЗРАИЛЕМ, МОЖЕТ ПОВТОРИТЬСЯ У НАС» – военкор Мар'яна Наумова. YouTube-канал «Мар'яна Наумова», 15.10.2023. <https://surl.la/ascvdt>

РФ постійно відмовляється надавати Україні або іншим міжнародним сторонам будь-які дані про переміщених дітей і практично унеможливує підтвердження справжньої кількості депортованих дітей¹⁰⁷.

Більше про депортацію дітей з ТОТ в РФ можна дізнатися з аналітичної публікації «Втрачене коріння. Насильницьке переміщення та депортація українських громадян з тимчасово окупованих територій України» ЛОПЦ «Альтернатива»¹⁰⁸.

НАСИЛЬНИЦЬКЕ ПЕРЕВЕДЕННЯ В РОСІЙСЬКЕ ГРОМАДЯНСТВО УСІХ НОВОНАРОДЖЕНИХ НА ТОТ. Усі діти народжені на ТОТ за замовчуванням вважаються окупаційними адміністраціями громадянами РФ. Таким чином розривається символічний зв'язок дітей з ідентичністю та громадянством їхніх батьків.

ПЕРЕВЕДЕННЯ ДІТЕЙ У ІНШУ ГРУПУ ШЛЯХОМ ПРОПАГАНДИ ТА РУСИФІКАЦІЇ. Основними об'єктами, на кого спрямована російська пропаганда на ТОТ, є діти та молодь, оскільки саме ця категорія є ключовою для формування майбутньої лояльності окупаційній владі. Вона так глибоко вживлюється, що потрібні наративи стають частиною особистісної ідентичності дітей і міцно закріплюються в їхньому світогляді. При цьому не відбувається фізичного переміщення дітей від однієї групи до іншої, оскільки діти на ТОТ не змінюють місце проживання та залишаються зі своїми родинами. Натомість відбувається насильницька зміна ідентичності дітей (разом із батьками та іншими дорослими) та таким чином – переведення в іншу групу.

Такий підхід відповідає сучасному тлумаченню Конвенції, згідно з яким насильницька передача дітей може відбуватися не лише через фізичне переміщення, а й через примусову асиміляцію та руйнування групової ідентичності.

Більше про дію російської пропаганди з метою зміни ідентичності дітей на ТОТ можна дізнатися з аналітичної публікації «Конструювання російської реальності. Російська пропаганда на тимчасово окупованих територіях України» ЛОПЦ «Альтернатива»¹⁰⁹.

107 Викрадення та депортація українських дітей Росією, Спеціальна доповідка Каріна Одебрінк, член парламенту (Швеція), Парламентська група підтримки України ПА ОБСЄ, 2025, <https://surl.li/jzmvni>.

108 Втрачене коріння. Насильницьке переміщення та депортація українських громадян з тимчасово окупованих територій України, Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива», грудень 2024, <https://surl.li/qihept>

109 Конструювання російської реальності. Російська пропаганда на тимчасово окупованих територіях України, Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива», травень 2025, <https://surl.li/zfvayb>

Аналітичні висновки

ГЕНОЦИД ЯК ФІЗИЧНЕ ВИНИЩЕННЯ. Існуюча міжнародна правова база щодо геноциду ґрунтується на розумінні цього злочину як умисного та передусім фізичного і біологічного винищення якоїсь із захищених груп. Таке формулювання є результатом компромісу між державами, які брали участь у розробці Конвенції ГА ООН щодо запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року. Водночас початкове розуміння цього злочину Рафалом Лемкіним, автором терміну «геноцид», було значно ширше та включало більший перелік захищених груп, зокрема політичних та соціальних, а також ширший перелік форм злочину, зокрема культурний геноцид.

ОЗНАКИ ГЕНОЦИДУ В ЗЛОЧИНАХ СРСР В УКРАЇНІ. Злочини Радянського Союзу проти Українського народу / Української нації у першій половині ХХ століття, зокрема Голодомор, містять істотні ознаки геноциду. Але за ці злочини наразі неможливо притягнути до індивідуальної кримінальної відповідальності, тому що вони були вчинені до моменту прийняття основоположної Конвенції 1948 року.

НЕОБХІДНІСТЬ ПРАВОВОГО ДОВЕДЕННЯ ФАКТУ ГЕНОЦИДУ РФ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ ПРОТИ УКРАЇНИ. Наразі наявні докази свідчать, що російська влада та військові вчиняють жорстокі злочини в Україні проти українського народу. Ці звірства часто вже є воєнними злочинами, а також злочинами проти людяності. Однак такі злочини автоматично не прирівнюються до геноциду, який має чіткий набір правових умов, викладених у Конвенції про геноцид 1948 року та Римському Статуті. Водночас, у будь-якому разі, міжнародна спільнота має реагувати на такі злочини. Аналіз практичних даних, зібраних у межах цієї публікації, дозволяє говорити не про окремі епізоди жорстокого поводження чи поодинокі злочини, а про системну та узгоджену політику, що реалізується через збройні сили РФ, окупаційні адміністрації, правоохоронні органи, судову систему, освітні та медичні заклади на тимчасово окупованих територіях України.

Наразі триває судовий процес, пов'язаний із доведенням у Міжнародному суді ООН того, що Україна не вчиняла геноцид на Донбасі у 2014 – 2021 роках. Для оцінки діянь РФ у зв'язку із збройною агресією проти України з точки зору наявності або відсутності геноциду необхідним буде окремий позов (або доповнення нинішнього позову новою заявою) та судовий процес.

ОСОБЛИВОСТІ РОСІЙСЬКОЇ СТРАТЕГІЇ ЩОДО ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНЦІВ ЯК ЗАХИЩЕНОЇ КОНВЕНЦІЄЮ ГРУПИ. Складністю юридичного доведення факту геноциду в Україні є те, що російська стратегія цього злочину лише частково націлена на фізичне чи біологічне винищення українців. Саме тимчасово окуповані території України стали основним простором реалізації цієї стратегії, де відсутність ефективного міжнародного контролю дозволяє РФ системно впроваджувати практики знищення української ідентичності та примусового нав'язування іншої національно-політичної ідентичності.

Менш видима частина стратегії РФ спрямована на знищення національної та політичної ідентичності українців і її заміну російським світоглядом. Таким чином відбувається знищення української національно-політичної групи не лише через фізичне винищення, а й шляхом примусу окремих осіб до відмови від власної ідентичності під загрозою фізичного насильства або морально-психологічного тиску.

Моніторингові матеріали та аналітичні публікації щодо життя на тимчасово окупованих територіях України мають не лише описовий, а й доказовий характер, оскільки дозволяють простежити повторюваність, масштабність та логічну узгодженість дій окупаційної влади РФ у різних регіонах та в різний час. Саме така сукупність фактів є критично важливою для доведення наявності спеціального наміру – ключової ознаки злочину геноциду.

ВІДСУТНІСТЬ ДІЄВИХ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ПРИПИНЕННЯ ГЕНОЦИДУ. Практика показує, що міжнародне співтовариство розробило механізм судового переслідування винних у геноциді, але не має ефективних механізмів щодо припинення геноциду.

Рекомендації

Міжнародним та українським правозахисним і громадським організаціям слід продовжити моніторинг, документування та систематизацію злочинів РФ, що вчиняються у зв'язку із збройною агресією проти України для подальшого можливого використання у позові до Міжнародного суду ООН або інших судових інституцій та для обґрунтування заяви України про геноцид проти українського народу.

Пріоритетно зосереджувати подальше документування на ТОТ України як ключовому просторі реалізації геноцидних практик, зокрема у сферах житла, охорони здоров'я, освіти, демографічної політики та примусової зміни ідентичності.

Експертним та громадським організаціям продовжити вивчення геноцидної риторики РФ та збір доказів підтримки ідеології геноциду Українського народу серед російської політичної еліти.

На політичному та дипломатичному рівнях:

- просувати визнання іноземними парламентами діянь РФ у зв'язку із збройною агресією проти України як таких, що мають ознаки геноциду Українського народу;
- продовжувати досліджувати та аналізувати можливість подачі Україною окремого позову до Міжнародного суду ООН, Міжнародного кримінального суду щодо визнання діянь РФ у зв'язку із збройною агресією проти України як геноциду Українського народу та притягнення винних осіб до індивідуальної відповідальності;
- скласти перелік країн з універсальною юрисдикцією та дослідити можливість подачі Україною окремого позову до їхніх судових органів щодо визнання діянь РФ у зв'язку із збройною агресією проти України як геноциду Українського народу;
- розробити пропозиції щодо розширення норм національного законодавства України щодо злочину геноциду у частині розширення захищених груп та можливих форм вчинення злочину;
- дослідити досвід Італії щодо криміналізації злочинів культурного

геноциду та оцінити потребу у внесенні таких норм до українського національного законодавства;

- дослідити розширення тлумачення геноциду згідно з українським та міжнародним правом, включивши до нього культурний геноцид та насильницьку зміну ідентичності;
- поглибити аналіз ролі різних державних установ Російської Федерації та окупаційних адміністрацій у здійсненні політики геноциду з метою демонстрації координації між військовими, цивільними та квазісудовими структурами як доказу намірів російської держави знищити українську націю;
- вживати заходів для створення мережі студій або інших майданчиків на територіях третіх країн, передусім в Європі, для проведення міждисциплінарних досліджень питання геноциду в контексті збройної агресії РФ проти України;
- підтримувати розробку фахових наративів про акти геноциду РФ в контексті збройної агресії проти України;
- інформувати Офіс ООН з питань запобігання геноциду та відповідальності за захист, а також Спеціального радника Генерального секретаря ООН з питань запобігання геноциду про окремі ознаки геноциду в діях РФ у зв'язку із збройною агресією проти України.